

**L. T. GUZALYAN'IN “BAYBURT KALESİNİN NEŞREDİLMEMİŞ
KİTABELERİ” ADLI MAKALESİ**

Fatih Mehmet EKŞİ

Yüksek Lisans Mezunu, St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi.

fatihmeksi@gmail.com

Süleyman ÇİĞDEM

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü.

scigdem@atauni.edu.tr

Öz

Akademisyen İ. A. Orbeli 1911 yılında Van'a giderken yol üzerinde bulunan Bayburt'a uğramış ve şehirdeki iç kalede bazı tetkiklerde bulunmuştur. Bayburt Kalesine ait burç ve kitabeleri gösteren on üç adet fotoğraf çekmiştir. Bu fotoğrafları yıllar sonra L. T. Guzalyan'a vermiş, L. T. Guzalyan'da fotoğraflar üzerinden Bayburt Kalesi kitabeleri hakkında çalışma yapmıştır. L. T. Guzalyan daha önce 1907'de Max van Berchem, 1936'da Abdurrahim Şerif Beygu ve 1939'da Kahire'de yayımlanan “*Répertoire chronologique d'epigraphie arabe*” adlı serinin onuncu cildinde yer alan kitabe okumalarını karşılaştırmış, epigrafik olarak değerlendirmiş ve kendi görüşlerini bildirmiştir. 1, 4 ve 5 numaralı kitabelerin kendisi tarafından ilk kez yayımlandığını vurgulamıştır. Kitabelerden bazılarının günümüze kadar ulaşmadığı ve yazar tarafından 1911 yılına ait fotoğrafların ilk defa yayımlanarak epigrafik analiz yapıldığı dikkate alındığında bu makale Bayburt Kalesi araştırmalarında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt Kalesi, Kitabe, Epigrafi, Mimari.

**THE ARTICLE OF L. T. GUZALYAN CALLED “THE UNPUBLISHED
INSCRIPTIONS OF THE BAYBURT CASTLE”**

Abstract

Academician I. A. Orbeli, in 1911, when he travelled to Van, stopped in Bayburt province located on his way to Van, and carried out some examinations in Bayburt castle. He took three photographs showing bastions and inscriptions of the citadel. He then, after years, gave these photographs to L.T. Guzalyan, who then carried out some studies about these photographs. Having viewed them from an epigraphic perspective, L.T. Guzalyan compared his decipher form to those of

carried out by Max van Berchem in 1907, Abdurrahim Şerif Beygu in 1936 and to that present in 10th volume of series called “*Répertoire chronologique d’epigraphie arabe*” published in Cairo in 1939 respectively and, offered his own remarks on the inscriptions. He emphasized the fact that 1, 4 and 5 numbered inscriptions for the first time had been published by him. Considering the fact that some of the inscriptions are not extant already and photographs dating from 1911 has been for the first time published, epigraphically analyzed, this article is of great importance for research activities of Bayburt castle.

Keywords: Bayburt Castle, Inscription, Epigraph, Architecture.

Giriş

L. T. Guzalyan¹⁰ 1956 yılında “Vizantiyskiy Vremennik” adlı derginin VIII. sayısında “Bayburt Kalesinin Neşredilmemiş Kitabeleri” adlı makale yayımlamıştır.¹¹ L. T. Guzalyan kendisinde bulunan 1911 yılına ait kitabe fotoğraflarını önceki yayımlarla karşılaştırmış ve incelenmeyen bazı kitabeleri bu fotoğraflar üzerinden ilk defa çalışmıştır. Dr. İsmail Kaynak ise kısa bir özetle ve kitabelerin sadece Arapça orijinal metinlerini üç yıl sonra Belleten dergisinde tanıtmaya yazısı olarak kaleme alınmıştır.¹²

L. T. Guzalyan bu çalışmasında 1939’da Kahire’de yayımlanan “*Répertoire chronologique d’epigraphie arabe*” adlı seride yer alan kitabe numaralandırmalarını temel almıştır. Ancak Répertoire’de bulunan okumalar üzerine kendi okumalarını ekleyip 3739 numaralı kitabeyi 3 numaralı kitabe olarak belirtmiştir. 1, 4 ve 5 olarak numaralandırdığı kitabeleri ise ilk defa bu makalede yayımlamıştır.

Kitabelerin anlaşılır olması bakımından verildikleri yerlerde kalın italik numaralar tarafımızdan yazılmıştır.

L. T. Guzalyan kitabeleri saha çalışması yaparak incelemeye ve sadece fotoğraflar üzerinden değerlendirme yaptığından dolayı kitabelerin bulunduğu duvar ve burçlar hakkında çeşitli tahminler yürütmüştür.

¹⁰**Leon Tigranoviç Guzalyan** (1900-1994) Şarkiyatçı, Epigrafist, 1929 yılında Leningrad Şarkiyat Enstitüsünde İranistik bölümünü bitirdi. 1930 yılından itibaren Ermitaj’da bilimsel faaliyetlerde bulundu. Orta Çağ İran epigrafileri, Orta Asya ve Kafkasya konularında bilimsel çalışmaları vardır. (çeviri notu)

¹¹L. T. Guzalyan, **Neizdannie Nadpisi Bayburtskoy Tsitadeli** Vizantiyskiy Vremennik VIII, Akademiya Nauk SSSR, Institut İstorii 1956, Moskova – Leningrad s.306 – 330.

¹²Dr. İsmail Kaynak, **Bayburt Kalesinin Neşredilmemiş Kitabeleri**, Belleten, Cilt: XXIII, sayı: 92, 1959, s. 655-658.

İ. A. Orbeli tarafından 1911'de çekilen ve makaleye eklenen kitabe, burç, duvar fotoğrafları kalenin Birinci Dünya Savaşı öncesi durumu hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Bayburt Kalesi kitabelerinin bilimsel epigrafik değerlerle incelendiği bu çalışmanın bütünü ilk kez Türkçeye çevrilmiştir;

Akademisyen İ. A. Orbeli¹³ yakın zamanda bana Trabzon – Erzurum yolu üzerinde bulunan Orta Çağ'dan kalma Bayburt Kalesine ait on üç fotoğraf verdi. Fotoğraflardan bazıları kalenin genel görünümünü yansıtırken sekiz tanesi ise duvarlarda ve burçlardaki kitabeleri gösteriyor.

Günümüz Bayburt'unun üzerinde yükselen bu büyük kale Selçuklu yönetiminin yerel idare merkezi olarak yapılmış. Şehir önceleri olduğu gibi sonraları da Trabzon – Erzurum – Van hattından Tebriz'e, buradan da doğunun ve güneyin daha uzak noktalarına giden tarihi ticaret yolu üzerinde ilk büyük dinlenme merkezi olarak kullanılmıştır.

Fotoğraflar İ. A. Orbeli'nin genç bir bilim insanı olduğu dönemlerde, Van bölgesine giderken kale için bir süre kaldığı Bayburt'ta, 1911 yılına ait. Keşif ve fotoğraflamalardan ayrı olarak kaleyi tasvir ettiği özel bir rapor hazırlayarak yolculuğundan döndükten sonra aynı yıl sunuma hazırlamış. El yazısıyla hazırlanan bu rapor, daha önce yayımlanmış kitabelerden dolayı neşredilmeden kalmış.

Aşağıda ifade edildiği gibi kale kitabelerinden bir tanesi maalesef fark edilememiş veya çekim çıkmamış ya da iyi korunamamış. İ. A. Orbeli'nin söylediğine göre ise karşısına çıkan bütün kitabelerin fotoğraflarını çekmiş ve yolculuktan döndükten sonra fotoğrafların büyütülmüş çıktılarını akademisyen V. V. Barthold'a vermiş.

Büyütülmüş bu fotoğrafların gösterdiğine göre kitabeler çok küçük ve kısa bir şekilde çıkmışlar, çoğu zaman ise düz görünümde çekilememişler.

¹³İosif Abgaroviç Orbeli (1887-1961) Şarkiyatçı, 1911 yılında Petersburg Üniversitesini bitirdi. 1935'te SSCB Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1934 – 1951 yıllarında Ermitaj'ın müdürlüğünü yaptı. 1955 – 1960 yıllarında Leningrad Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi Dekanlığı görevini üstlendi. 1956 – 1961 yıllarında SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü Leningrad Şubesi yöneticiliğini yaptı. Kafkasoloji, Orta Çağ kültürü, Orta Doğu, Ermenice epigrafileri, Halk edebiyatı, Kürt dili, Ermenistan ve Gürcistan mimarisi üzerine bilimsel araştırmaları bulunmaktadır. 1916 yılında N. Y. Marr'ın Van bölgesinde yürüttüğü arkeolojik kazılara katılmasının yanı sıra Ani civarında yapılan arkeolojik kazıları da yürütmüştür. (çeviri notu)

Surların sarp kayalıklar üzerinde yapılması ve kitabelerin burçların yüksek yerlerine konulması hatta bazılarında yaklaşma olanağının güç olması bunun sebepleri arasında gösterilebilir. İ. A. Orbeli raporunda anlattığı ve 1. fotoğrafta görüldüğü gibi kale duvarlarının yükseldiği alanlarda öyle yerler var ki hareket etmek hatta bazen sağa sola dönmek bile imkânsız bir durum sergiliyor. Fotoğrafların büyütülmesi esnasında kitabelerin netliği kaybolmamış ve kolayca okunabiliyorlar. Çekimlerden sadece bir tanesi belirsiz çıkmış fakat aşağıda görüldüğü gibi onun başka birinin tekrarı niteliğinde olması bu konuda iyi bir gelişme sayılabilir.

Bayburt Kalesinin dört kitabesi daha 1907 yılında C. F. Lehmann-Haupt ve Leopold Favre'nin fotoğraflarıyla, C. F. Lehmann-Haupt'un "*Mezopotamya ve Ermenistan Eski Tarihinin Materyalleri*" adlı kitabında Max van Berchem¹⁴ tarafından, "*Ermenistan'dan ve Diyarbakır'dan Arap Kitabeleri*"¹⁵ başlıklı makalede alt madde olarak yayımlandı. Bu nedenden olsa gerek her türlü tarihi malzemeye eşit yaklaşan V. V. Barthold, İ. A. Orbeli'nin ona verdiği fotoğraflara pek ilgi göstermemiş. Zaten kitabelerin yayımlanmamış bölümü daha önce yayımlanmış kısımların içeriğine pek az şey katıyor.

Bayburt Kalesi kitabeleri ikinci kez Erzurumlu öğretmen Abdurrahim Şerif Beygu¹⁶ tarafından Türkçe olarak, Erzurum ve çevresinin tarihi-arkeolojik araştırmalarını "Erzurum" genel başlığı altında topladığı kitabı içerisinde, 1936

¹⁴**Max van Berchem** (1863-1921) Şarkiyatçı, Epigrafist, Geneva, Leipzig, Strasbourg ve Berlin Üniversitelerinde eğitim gördü. Mısır, Kudüs, Filistin ve Suriye'de 1895-1914 yıllarında arkeolojik kazılara katıldı. İslam Sanatı, İslam Mimarisi ve Arapça epigrafileri konularında bilimsel çalışmaları vardır. (çeviri notu)

¹⁵C. F. Lehmann – Haupt. **Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens. Max van Berchem, Arabische Inschriften aus Armenien und Diyarbekr.** Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philolog – Histor. Klasse, N. F., IX, 3, 1907.

¹⁶**Abdurrahim Şerif Beygu** (1894-1944) Öğretmen, Epigrafist, 1919 yılında Konya Darulmuallim Mektebi'ni bitirdi. Çumra, Erzurum, Bitlis, Gümüşhane, Trabzon, Eskişehir gibi çeşitli illerde Tarih – Coğrafya öğretmenliği yaptı. Ahlât, Erzurum ve Bayburt'ta bulunan birçok kitabeyi ilk kez yayımladı. Türkiye'de epigrafi biliminin ilk çalışmaları yapan, Halil Edhem Eldem, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmed Tevhid Ulusoy, Mübarek Galib gibi Abdurrahim Şerif Beygu'da bu bilimin öncüleri arasında gösterilir. (çeviri notu)

yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.¹⁷ A. Ş. Beygu, daha önce dördü M. Van Berchem tarafından yayımlanan, toplam altı kitabeye kitabında yer vermiştir. A. Ş. Beygu'nun, M. Van Berchem'i kaynak olarak göstermemesini onun bu çalışmasını bilmediğini düşünebiliriz.

M. van Berchem ile A. Ş. Beygu'nun yayımladığı kitabeler, "*Arap Epigraflerinin Kronolojik Listesi*" adlı serinin onuncu cildinde 3735 – 3739 ve 3993 numaraları ile 1939 yılında Kahire'de tekrar yayımlanmıştır.¹⁸ Bunun yanı sıra 3738 numaralı kitabe iki farklı okuma şekliyle yer almış ve daha önce sadece A. Ş. Beygu tarafından yayımlanan 3736 ve 3739 numaralı kitabelere ise bu cildin redaktörü tarafından küçük eklemeler yapılarak neşredilmiş.

Anlaşıldığı kadarıyla Bayburt Kalesi kitabeleri üzerine yapılan araştırmalar sınırlı sayıda kalmış ve İ. A. Orbeli'nin 1911'de fotoğraflarını çektiği kitabelerin bazıları yayımlanmadan kalmış. A. Ş. Beygu'nun da kitabında ifade ettiği gibi kale duvarlarında korunan kitabelerin bazıları değişik zorluklardan dolayı verilememiş.

İ. A. Orbeli'nin Bayburt ziyaretinden sonra geçen zamanda kalede herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılıyor. Yakın zamanlarda başlayan Birinci Dünya Savaşının kalenin genel durumuna herhangi bir zararı olmamış. Anıtları Koruma Arkeoloji Komisyonu'nda görevlendirildikten sonra bu savaşta yer alan Kafkas Cephe hattını ve 1916'da Bayburt'u ziyaret eden F. M. Morozov'un söylediklerine bakılırsa kale bölgesinde yakın zamanlarda bir tahribat olmadığı gibi askeri birlikler buraya dokunmamışlar. Ancak ilerleyen yıllarda daha fazla zarar gördüğü açıkça anlaşılıyor. Bu konu hakkında A. Ş. Beygu, Selçuklu mimarisi olan bu yapı üzerine herhangi bir araştırmanın yapılmadığından ve kalenin korunamadığından yakınıyor. Bunun yanı sıra yerli halkın kale taşlarını yerlerinden alıp götürdüklerini belirtirken kitabının çıkacağı zamanlarda harap olan kitabelerden bir tanesini bu parçalanmış şekliyle aktarmış. A. Ş. Beygu epigrafik malzemelerin hepsini neşretmediğini parçalanmış başka kitabelerinde olabileceğini ifade ediyor. Her şeye rağmen bu yapının sonraki yıllarda arkeologların ilgisini çekeceği ve kale hakkında daha fazla araştırma yapılacağı inancındayız. İ. A. Orbeli'nin fotoğrafını çektiği kitabelerin birkaçı belki de

¹⁷Abdurrahim Şerif Beygu, **Erzurum (Tarihi, Anıtları, Kitabeleri)**. İstanbul, 1936, s. 241-243

¹⁸**Répertoire chronologique d'épigraphie arabe**, t. X. Caire. 1939. Burada adı geçen kitabeler ileride sadece numaralarıyla verilecek ve kısaca "Répertoire" olarak ifade edilecektir.

günümüze kadar ulaşamadı ve dolayısıyla yayımlanamadı. Bu nedenden dolayı onları fazlasıyla tamamlayarak neşretmemek esaslı mesele olmasa da üzücü bir eksikliklerdir.

M. van Berchem kitabelerin genel özellikleri üzerinde ve içerisinde buldukları ortam hakkında fazla durmamış. Epigrafik değer kaygısı taşıyarak yayımını kısa bilgilerle ve sadece dört kitabıyla sınırlı tutmuş. Onlardan yalnız iki tanesini; 3735 ve 3993 numaralı olanları aynen aktarmış. M. van Berchem tarafından yayımlanan 3738 numaralı kitabe ise bizim fotoğraflar arasında bulunmuyor. Son kontroller neticesinde onlardan sadece 3737 numaralı kitabe geriye kalıyor.

A. Ş. Beygu ise çalışmasını yerel bölgenin arkeolojik değerlerinin varlığı üzerine yoğunlaştırdığı için kitabelerin ayrıntıları ve özelliklerine fazla değinmeden konuyu sadece iki sayfada ele almış. Kitabında yeterli derecede fotoğraf kullanmasına rağmen bunlardan bir tanesi bile Bayburt Kalesi kitabelerini göstermediğinden dolayı kitabeler fotoğraflarla belgelenemiyor. Çalışmasında kitabeler hakkında kısa açıklama dahi vermeyen A. Ş. Beygu metinleri kitabına aynen aktarmış. Bu kopyalama işlemi talepleri karşılayamadığı gibi maalesef doyurucu bir özelliğe de sahip değil. Bunun yanı sıra kitabe epigrafilerini açıklama ve değerlendirme ölçütleri de zayıf kalmış. Böyle bir izaha sahip olan bu konuda özellikle vurgulamak gerekir ki bu kitabelerin bazıları onun tarafından ilk defa yayımlanmıştır. Kitabe metinleri bir yandan kitaba eksik geçirilirken diğer yandan içerlerinde yanlışlıklar barındırıyor. Bu nedenlerden dolayı elimizdeki fotoğraflarda kanıtlar göstererek özenli çözümler yapmamız gerekecek.

Bayburt Kalesi kitabeleri birbirlerinden farklı olarak kendilerine özgü Arapçalarıyla kale yapımı hakkında bilgi veriyorlar. Kitabeler arasındaki bu ve başka türlü tutarsızlıklar geniş bir inceleme sonucu ortaya çıkartılacak. Kitabelerin hemen hemen hepsi aynı amaç doğrultusunda yazılmış. Sadece 3993 numaralı kitabe değişik bir yapıda bulunuyor. Daha geç dönemlerde yazıldığı anlaşılan bu kitabe yapının farklı bir tarafına değinirken kendine özgü dış görünümü ve yapım tekniğiyle de dikkat çekiyor. Bu nedenden dolayı kitabeyi diğerlerinden daha dikkatli tetkik etmek gerekmektedir.

Fotoğraflara bakılırsa kale duvarlarında kitabelerin konulduğu yüzeylerde ve kenarlarda küçük çatlak hatlar oluşmuş. Kitabeler duvarların açık – görünür tarafında veya burçların uç köşelerine yerleştirilmiş. Her iki durumda da çatlaklar sebebiyle kitabe zeminlerinden köşelere doğru kaymalar görülüyor.

Kitabeler çoğunlukla iki levha halinde bulunuyor. Bunlardan büyüğünde yöneticilerin isimleri ve unvanları geçerken, alt tarafına konulan küçüğünde ise saray memurlarının unvanlı isimleri yazıyor. İki kitabenin dışında levhalar genellikle birbirilerine bitişik durumdalar ancak düzenli bir yerleştirilme şekilleri yoktur. Bir yerde küçük levha, üstteki büyük levhanın sol tarafında bulunurken, iki yerde sağ alt köşesine yerleştirilmiş, başka bir yerde ise her iki kitabenin sağ kenarları aynı eksende eşit biçimde duruyorken, farklı bir kitabede ise alt levhanın sol tarafı üstekinin sol tarafından daha uzak bir yere konulmuş.

Kitabeler özel olarak işlenen ortası düz levha şeklinde ve köşeli çerçeve görünümünde oyulmuşlar. Sonraları da anlaşılacağı gibi yapı durumunu anlatan ve aynı vakitlerde yapılan bu levhalar duvara konulup yazılmamış önceden hazırlanıp yerlerine konulmuşlar. Bilindiği kadarıyla kitabeyi yerde işleyip duvara monte etmek, duvarda yazmaktan daha kolay bir hadisedir. Duvara yerleştirme aşamasından sonra çerçeve içerisindeki yazı derinde kalıyor. Kitabe yazısını koruma amaçlı kaygıyla işleme sistemi geliştirilseymiş kitabeler daha dayanıklı olurmuş. Zira levhalardaki çerçeveler ve yazılardaki kazıma derinliği buldukları hava şartları neticesinde yağmur sularını içlerinde biriktirdiği gibi açık havada rüzgâra maruz kalıyorlar.¹⁹ Levhaların tahrip olmasının sebeplerinden birini bu şekilde değerlendirirsek diğer nedenini ise levhaların duvar örme işlemi esnasında diğer taşlarla uyum sorunu taşımasından dolayı zamanla taşlar arasında çatlaklar ve kırıkların ortaya çıkmış olmasıyla izah edebiliriz.

Kitabe levhalarının çevrelerinde örülen kaplama taşların üzerlerinde üçgen ve yuvarlak derin oyuklar bulunuyor. Bu oyuklar İ. A. Orbeli'nin de söylediği gibi çanak ve tabak şeklinde olan çinilere ait. Oyuklar kitabelere en yakın taşlar üzerinde sıra hâlinde görülebiliyor. Taşlar üzerindeki bu oyuklar; ya bir taşın üzerinde üç tane üçgen oyuk ya da birkaç taş üzerinde üç oyuk şeklinde gözleniyor, bazı yerlerde ise bu oyuklar kare görünümü veriyor. Oyukların bu tarz yerleştirmelerine bakıldığında, kitabeler çevresinde ve duvarların diğer yerlerinde simetrik bir olguyla karşılaşmıyoruz. 1910'lu yıllara kadar bu çiniler

¹⁹Kitabelerin hepsi aynı tarzda yapılmamış; Tuğrul Şah ve Melik Sultan'a ait dördü kabartma diğerleri ise kazıma nesih harflerle yazılmıştır. (Abdüsselam ULUÇAM, **Bayburt Kalesi'nin Tarihi ve Mimari Özellikleri**, Ankara, Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu, 1994, s. 420) (çeviri notu)

satılmak amacıyla yerlerinden sökülmüşler bazı yerlerde ise sadece iki-üç tane koyu yeşil-mavi renkli çini kalmış.²⁰

Bu çini kalıntıları teknik ve sanatsal değeri öneme haiz bir yapıda değil. Bunun yanı sıra süsleme amaçlı yapılan bu oyuklar, kaba taşlarla özensiz örülen duvarlarda daha yaygın olarak görülüyor. Bu teşebbüs; kalenin eksikliğini saklamaya yönelik daha zarif bir görünüm kazandırma çabasında olunduğunun şüphesini istemeyerekte olsa ortaya çıkarıyor. Çinilerden kırılmadan kalanlarını görmek mümkün değil. Üstte de değindiğimiz gibi kitabe levhalarına simetrik olmayan tarzda yerleştirilen çiniler sadece detaydan ibaretler. İ. A. Orbeli raporunda yapıyı inşa edenlerin kale genelinde ortak bir yapı olgusu oluşturma çabası gütmediklerini yazıyor. Kalenin burçları üçgen, dikdörtgen, yarım ve tamamlanmayan daire şeklinde, büyük çoğunluğu kendine özgü düzensiz şekliyle yapılmış. Tamamen biçimsiz şekilde yapılan bazı burçlar ise arazi şartlarına uyum sağlayamıyorlar. Bayburt Kalesinin kendine özgü büyüklüğü, hâkimiyetini kabul ettiren yapısı ve ulaşılmazlık gibi özelliklerinden dolayı mimari standartlarla uyum içerisinde olması kendi içerisinde beklentileri artırıyor. Bütün bu göstergeler kale inşaatı sırasında gerçek bir mimarın kullanılmadığını, çalışmanın ustalar tarafından yürütüldüğünü gösteriyor. Aynı dönemde ve aynı tarzda yapılan Ani Kalesini hatırlayacak olursak, Ani, yüksek kalite duvar inşaatıyla, teknik ve sistemli dış görünüşüyle, fevkalade işçiliğiyle ve mimarının zevkiyle Bayburt Kalesinden kendini ayırıyor. Bayburt Kalesi istemeyerek de olsa daha çok taşralı yapısıyla ön plana çıkıyor.

İ. A. Orbeli'nin fotoğrafları duvarların detaylarını gösteremediği gibi kitabelerin yerleştirildiği yerlerin konumlarını da maalesef belirtmiyor. Çoğu, M. van Berchem'in ve A. Ş. Beygu'nun işaret ettiği konumlarla uyuşmakta ama bu belirleme her zaman birbirini tutmuyor. O vakitlerdeki yayımlara bakılırsa ilk olarak güney duvarında bulunan kitabelerin incelendiği anlaşılıyor. A. Ş. Beygu'ya göre bu kitabeler ve diğer iki tanesi batı duvarlarındaki kitabeleri andırıyor. Ancak, A. Ş. Beygu'nun verdiği bilgiler her zaman somut ve kesin olmuyor. M. van Berchem'in birbirinden bağımsız ve farklı yerlerde verdiği iki

²⁰İ. A. Orbeli, 1911 yılında Bayburt ziyareti esnasında çinilerin satılmak için yerlerinden söküldüğü iddiasında bulunsa da 1828 – 1829 Osmanlı – Rus Savaşında Bayburt'a gelen General Paskeviç komutasındaki askerlerin Bayburt Kalesinin burçlarını, mahallesini ve camisini tahrip ettiklerini işgalden bir yıl sonra kente gelen Fransız gezgin C. Texier'in kitabında yazdığını hatırlamak gerekir. (Charles TEXIER, **Description de L'Arménie La Perse, La Mezopotomia**, Paris, 1842 s. 59) (çeviri notu)

kitabeden biri olan 3735 numaralı kitabenin güney duvarında bulunduğunu söylerken, A. Ş. Beygu batı duvarında olduğunu bildiriyor. A. Ş. Beygu'nun ulaşılması zor yerlerdeki kitabelerin konumlarını belirtmediğini hatırlarsak bu konu üzerindeki sorular cevapsız kalıyor.

A. Ş. Beygu tarafından ilk defa yayımlanan açıklamalı malzemelerde sadece metin ayrıntıları üzerinde durmak yetmiyor ayrıca daha önce yayımlanan kitabelerin tekrar verilmiş tarzlarına da devamlı bakmak gerekiyor. Mesela A. Ş. Beygu'da eksiksiz görünümde yer alan fakat M. van Berchem'de daha az kısmı aynen aktarılan 3738 numaralı kitabe buna örnek olarak gösterilebilir.

Toplam üç yayında da yer alan bir kitabe kendini ilk sırada gösteriyor. Koruna gelen diğer kitabelerden farklı olarak bu kitabe, yöneticilerin hemen hemen bütün unvanlarını belirtmesinin yanı sıra yapılış tarihini de açıklama özelliğiyle kendini diğer yayımlanmış kitabelerden ayıran yegâne kitabe olma özelliğinde bulunuyor. İkincisi ise, yayımlanmış bir kitabenin altındaki kitabeye çok yakın olsa da kendine özgü tamamlayıcılığı olmasından dolayı farklı bir değerlendirme içerisinde gösterilebilir. Bunun yanı sıra kitabelerin dış görünümü durması gereken konulardan birisini oluşturuyor. Kitabelerin bibliyografik seyrekliği nedeniyle metinlerin kullanımlarını kolaylaştırmak ve dış görünüşleri ile ilgili yeni bir yayım neşredilene kadar M. van Berchem'in yayımını amacına uygun olarak kullanmak gerekiyor.

3735 numaralı kitabe (2. fotoğraf) çerçeveleri belirlenemeyen etkilenmeler neticesinde aşınmış ve duvar örgüsünden oynamış iki levhadan ibaret. Kitabe, kendine özgü özelliği olmayan dış görünümüyle sade ve kabaca (özensiz) bir yazıdan oluşuyor. Üzerinde durulması gereken son konu ise harflerin yazılış şekilleri; metin bazı yerlerde düz, bazı yerlerde sağa veya sola yatkın şekilde işlenmiş. Metnin ve yazının hacmi önceden hesaplanmadığından her iki levhada da ilk iki satır normal yazılmasına rağmen sonraki satırlar büyük oranla değişikliğe uğrayarak başlarda büyük başlayan harfler cümlelerin sonuna doğru küçülmüşler. Kitabenin metni biliniyor olsa da üstteki kitabede metnin bitimine rastgelen beşinci son satırının son kısmı elimizdeki fotoğrafta görünmediği için aynen aktarımda parantez gerekiyor.

3735 numaralı kitabe;

Üst levha:

[1] اتفقت هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد

[2] إيام الدولة الملك المعظم العالم العادل المويد

- [3] المظفر المنصور المجاهد المرابط مغيث الدنيا و الدين معز الاسلام
- [4] و المسلمين سيد الملوك و السلاطين كمال ال سلجوق ملك بلاد الروم
- [5] والارمن ابو الحارث طغرل بن قلعج ارسلان بن مسعود بن قلعج ارسلان بن سليمانناصر امير المؤمنين

Alt levha:

- [1] الملكي المغيبي
- [2] على يد العبد الضعيف
- [3] المحتاج الى رحمة الله تعالى²¹
- [4] لولو في منتصف ربيع الآخر سنة عصر ستمائة

Çeviri*

Üst levha:

- [1] Bu mübarek ve uğurlu yapı döneme rast gelir.
- [2] el-Melik el-Muazzam (çeviri, büyük sultan)'ın saltanat günlerinde, bilgili, doğrulayan, adaletli,
- [3] zafere ulaşmış, yardım edilen, Allah yolunda savaşan, sınırların koruyucusu, dünya ve dinin yardımcısı, İslam'ın izzeti
- [4] ve Müslümanların, kralların ve sultanların efendisi, Selçukoğullarının olgunu, Rum diyarlarının hâkimi

²¹ M. van Berchem ve "Répertoire"de şu şekilde verilmiş; تع

*Bu kitabe çevirisi Abdüsselam ULUÇAM'ın makalesinde şu şekildedir; **Üst levha:** Bu mübarek ve uğurlu yapı, Rum ve Ermeni beldelerinin hâkimi, Selçukoğullarının olgunu, meliklerin ve sultanların efendisi dünya ve dinin yardımcısı, Süleyman oğlu Kılıç Arslan oğlu Me'sud oğlu Kılıç Arslan oğlu Ebulharis Tuğrul'un saltanat günlerinde yapıldı. **Alt levha:** Melik Muğisi (Tuğrul Şah veya melikin yardımcısı anlamına) Allah'ın rahmetine muhtaç ve zayıf bir kul olan Lülü'nün eliyle, 610 (1213) senesi rebülahir (ağustos) ayı ortalarında. (ULUÇAM, a.g.m. s. 415- 416) (Çeviri notu)

[5] ve Ermeni, Süleyman oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Ebu'l - Haris (çevirisi, Arslan) Tuğrul, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı.

Alt levha:²²

[2] zayıf kul eliyle,

[3] Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç olan,

[1] el-Melik [el- Muazzam] Muğisu'd-din

[4] Lülü, 610 yılında (3 Eylül 1213'e denk gelmektedir) rebiülahirin (ayın 15'inde) ortalarında

3737 numaralı kitabe de (3. fotoğraf) örülme yerlerinden oynayan, çerçevesi bozulan ve zedelenen iki levhadan ibaret. Çerçevelerin birleştiği kısımdaki levhanın üzeri mermi izi olduğu anlaşılan bir nedenle tahrip olmuş ve bariz şekilde çukur bir çentik gözlemleniyor. Bu çentiğin aynısından taşın sağ tarafında da görülüyor. Sözü geçen çentikten başka üst levhada üçüncü satırın başlangıç tarafında başka bir çukur daha bulunuyor. Kitabe metni bir öncekinde olduğu gibi üst levhada daha ince, alt levhada ise daha kalın bir şekilde yazılmış. Üst tarafta incelediğimiz 3735 numaralı kitabeden daha düzgün olmasına rağmen buradaki metinde önceden taslak çıkarılmadan ve ölçülmeyerek yazılmasından dolayı son satırdaki iki kelime alt tarafa aktarılmış.

3737 numaralı kitabe;

Üst levha:

[1]ابتدای عمارة برج المبارك بابام الملك العالم العادل

[2] المويد المنصور المظفر المجاهد المرابط مغيث الدنيا و الدين

[3] مع[ز الاسلام]م و المسلمين قاعم الكفرة و المشركين ملك بلاد

[4]الروموالارمن ابو الحارث طغرل بن قلع ارسلان بن مسعود بن قلع ارسلان ناصر امير المومنين

²²Alt levhada çeviride oluşturulan cümle kurulumundaki yer değiştirme bundan sonraki levhalarda da aynı şekilde olacaktır.

Alt levha:

[1] الملكي المعيني

[2] عامر هذه العمارة

[3] العبد الضعيف استاد الدار لولو

M. van Berchem ve A. Ş. Beygu kitabe metninin başlangıcını şu şekilde okuyorlar: ابتدا و عمارة. Elimizde bulunan fotoğraftaki netliğe bakılacak olursa bizim okumamızın üzerinde daha fazla durmak gerekir. Mesela kitabedeki hiçbir harfin çizimi birinci kelimenin bu “ و “ son harfine benzememektedir. Bunun dışında bizim okuduğumuz şekilde cümle daha açık bir anlam kazanıyor; “başlangıç ve yapım” şeklinde değil, “başlangıç ve inşaat” olarak okunması gerekmektedir. Bizim okumamız durumunda birinci kelime tamlama; aksinde ise ibarenin Farsçaya dönüşmesi bu okumaya karşı bir delil olamaz, çünkü sonraki kitabede bütünüyle Farsça ifadelerle rastlanıyor.

Çeviri***Üst levha:**

[1] Mübarek burcun inşasına bilgili ve adaletli hükümdarın saltanat günlerinde başlandı.

[2] Doğrulayan, yardım edilen, muzaffer, Allah yolunda savaşan, sınırların koruyucusu, din ve dünyanın yardımcısı,

[3] İslam'ın ve Müslümanların izzeti, kâfir ve müşrikleri kahreden, beldelerinin hâkimi

*Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; **Üst levha:** Bu mübarek burcun yapımına, Rum ve Ermeni beldelerinin hâkimi, kâfir ve müşrikleri kahreden, islam'ın ve Müslümanların izzeti, dünya ve dinin yardımcısı, ibadetine bağlı, Allah yolunda savaşan, zafere ulaşmış, yardımcı, doğrulayan, adaletli ve alim melik, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı, Kılıç Arslan oğlu, Me'sud oğlu Kılıç Arslan oğlu Ebulharis Tuğrul'un saltanat günlerinde başlandı. **Alt levha:** Melik Muğisi, bu binayı yapan zayıf kul Üstadüddar (yapı ustası, mimar) Lülü'dür. (ULUÇAM, a.g.m. s.416) (Çeviri notu)

[4] Rum ve Ermeni, Kılıç Arslan oğlu, Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Ebu'l Haris Tuğrul, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı.

Alt levha:

[2] el-Melik, [el-Muazzam] Muğisu'd-din hizmetçisi,

[1] Bu yapıyı yapan, -

[3] zayıf kul, Üstadü'd-dar(saray yöneticisi) Lülü.

3735 numaralı ve **1 numaralı kitabe (5. fotoğraf)** üzerinde yazılan tarihe bakarak Bayburt Kalesinde o dönemde yazılan tek bir kitabe olmadığını söyleyebiliriz. Tarih yazılı kitabe, yayımlanmamış başka bir kitabede daha ayrıntılı şekilde tekrarlanmasına rağmen maalesef tamamı korunamamış. Tarih yazılan bu kitabenin tamamı saklanamadığı için metnin hepsi aynen aktarılamadığı gibi eksik olan bölümler metin içerisindeki kısımlara bakılarak tamamlanabilir. Bahsedilen bu kitabe kayalar üzerinde yükselen duvarın köşesine konulmuş. Duvarların fotoğrafına bakılırsa (4. fotoğraf), duvar önünde kaya çıkıntıları görülüyor. Bu kayalıkların üzerine çıkılıp kitabeleri okumak ve fotoğraflarını çekmek mümkün gibi görünmesine rağmen A. Ş. Beygu ise kitabında bu kitabenin konumu ve durumu hakkında herhangi bir bilgi vermemiş. Burada bulunan kitabenin İ. A. Orbeli'nin çektiği fotoğraflar arasındaki en bozuk olanı diyebiliriz. 5. fotoğrafta görüldüğü gibi duvar örgüsü bilinmeyen bir nedenden dolayı hissedilebilir şekilde yerinden kayarak hava şartları etkisiyle de tahribata uğramış. İki levhalı kitabenin üstte olanı şiddetli hasar görmüş ve yüzeyinin büyük bir kısmı aşınmış. Kitabe metni diğerleri gibi Arapça ancak tarih Fars dilinde oluşturulmuş. Bu olay her zaman yapılan bir uygulama olmamakla beraber bu durumun aksine Farsça kitabelerde bile üstünlük bakımından tarihler her zaman Arapça oluşturulur. Bunun yanı sıra metin kendine özgü bu niteliğiyle bundan önceki iki kitabeyi anımsatıyor, harflerin buradaki çizilişleri daha çok birincisine benziyorken işleniş biçimleri ise ikincisini andırıyor. Kitabelerin korunan kısımları değişik olsa da aralarında bazı ortak noktalar görülüyor. Mesela metnin levhaya yerleştirilme şekli, 3737 numaralı kitabedekine benzer şekilde üst levhadaki yazı sığdırılmayınca alt tarafa yazılmış. Aşağıda verilen metin aktarımının ve okumasının sadece tartışma götürmez yerini ele alarak açıklamamız gerekiyor. Alt levhada üçüncü mısra başında bulunan *الاحل* kelimesini tarih ve sözcük istisnası bakımında belirtmek gerekiyor. Bu kelimeyi

okumaya başlamadan önce, son harfinin hasara uğradığını ve fotoğraf üzerinde yeterli derecede gölge bulunduğunu hesaba katmak ve dikkatli incelemek gerekiyor.

1 numaralı kitabe;

Üst levha:

- [1] عمارة [هذا ال] برج المب [ارك] [بايام الدولة ملك؟]
- [2] العالم العادل المويد المظفر المن [صور المجاهد]
- [3] المرابط مغيث الدنيا و الدين [معز الاسلام و المسلمين]
- [4] ابو الحارث طغرل بن قلع ارسلان بن [مسعود بن قلع ارسلان]
- [5] ناصر امير المومنين بتاريخ روز سه شنبه بانزد [هم رب] يع [الأخر] سنة عش [رستمایة]

Alt levha:

- [1] [1] الملکي المغیثي
- [2] عامر هذه العمارة الامير
- [3] [1] لاجل ضيا الدين استاد الدار لولو

Kitabedeki tarih korunagelmiş, haftanın üçüncü gün adının belirtilmesinin yanı sıra ayın on biri veya on beşi okunduğu gibi rebülahir ayının adıyla bitiyor. Belirtilen tarih bir bütünlük teşkil etmiyor. Varsayımlara aşına olduğumuz, yakın benzerliklere ve kanaatimize göre bu, haftanın üçüncü günü yani günümüzün salısına denk geliyor. Diğer yerde geçen tarih burada tekrarlanmış ve geri kalanlardan ayrılıyor, öyle ki tekrarlanan bu tarih unsurlarını takvimde tam manasıyla belirtmenin mümkün olmayacağı sonucuna ulaşıyoruz. Üstteki kitabelerde adı geçen, sadece aciz kul olarak tabir olunan ve Tuğrul'un sarayında yönetici olan Lülü, şimdi ise الامير الاحل "büyük emir" olarak anılıyor. Bu unvanın ilk ögesi olan الامير "emir" sözcüğü tarafımızdan henüz incelenmeyen diğer kitabelerde صفهسلار "emir - sipheşalar" yani "emir – başkomutan" ibaresiyle de kullanılıyor. İkinci kelime olan الاجل- "büyük" sözcüğü ise incelediğimiz Bayburt Kalesi kitabelerinde sadece burada geçiyor. Bu sıfat o dönemde başka yazıtlarda büyük emir unvanıyla الامير الكبير, ve çoğunlukla

sipehsalar kelimesi ile birlikte kullanımı karşımıza çıkıyor. Büyük emir – başkomutan unvanları الامير الاحل الاسفهلار الكبير birleşik olarak veya başka sözcüklerle de yazılırdı.²³ O dönemde küçük yerleri yöneten yetkililerin, büyük saray yöneticilerinden daha mütevazı olarak yaygın kullanılan unvanlarının olduğuna da dikkat etmek gerekir. Ancak Lülü, الامير الاحل “büyük emir”, الامير الاسفهلار “emir – sipehsalar” olarak ve الكبير “büyük” olarak anılmıştır. Elimizde bulunan kitabedeki sözcüğün önünde الاحل ve ondan sonra gelen kelimedede ضيا ifadelerinde görünen uzun eğik çizgi üstteki ikinci satırın son kelimelerine uzandığından dolayı altta kalan küçük çizgiler ve noktalar sözcüğün tanınmasında zorluk çıkartması sebebiyle okumamız burada açık bırakılıyor. Ama burada kelime olsaydı, sadece كبير “büyük” olarak okunabilirdi. Ögeyi belirlemeden hiçbir ihtimalle اسفهلار “sipehsalar” kelimesini yazmak mümkün olmaz. Bu ve diğer ihtimallerde, kitabelerdeki “sipehsalar” ve “büyük emir” gibi kelimeler Lülü’nün tam unvanını karşılamıyor. Emirnin somut ve belirli görevleri bu unvanlarda tam manasıyla anılmıyor.

Bu şekil içeriğiyle tamamlanan kitabe çevirisi şu şekilde:*

Üst levha:

[1] (Bu) mübarek burç yapımı - (saltanat günlerinde?)

[2] bilgili, adaletli, zafer kazanmış, doğrulayan, (yardım edilen, Allah yolunda savaşan),

[3] sınırların koruyucusu, dünya ve dinin yardımcısı (İslam ve Müslümanların izzeti),

[4] Kılıç Arslan oğlu, Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Ebu'l Haris Tuğrul

²³Répertoire, X, şu numaralarda; 3658, 3703, 3720, 3744, 3775, 3788, 3804, 3825, 3925, 3977, 3981.

* Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; **Üst levha:** Bu mübarek burç, (İslam ve Müslümanların izzeti) dünya ve dinin yardımcısı, Allah yolunda savaşan, yardımcı, zafer kazanmış, doğrulayıcı, adaletli ve âlim melik, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı Kılıç Arslan oğlu Me'sud oğlu Kılıç Arslan oğlu Ebulharis Tuğrul'un hükümdarlık günlerinde, 610 (1213) senesi... **Alt levha:** Bu yapıyı, Melik'in (yardımcısı)... Üstaddüdar Ziyaeddin Lülü yaptı(rdı). (ULUÇAM, a.g.m. s.418) (Çeviri notu)

[5] Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı, haftanın üçüncü günü, rebiülahir on beşi, 610 yılı.

Alt levha:

[2] Bu yapının mimarı, –

[1] el-Melik, [el-Muazzam], Muğisu'd-din hizmetçisi

[3] büyük emir (1 kelime?) Ziyaüddin Üstadü'd-dar Lülü.

2 numaralı kitabe (6. fotoğraf) biraz aşınmış, sağ kenarındaki çerçeve tahrip olmuş ve fazla büyük olmayan bir yapısıyla kendini gösteriyor. Üst kenarının görüntüsü yerinden oynayan ve kayan taşlar altında kaldığını doğruluyor. Metnin niteliksel özelliği bundan öncekileri anımsatıyor ancak 3735 numaralı kitabeyle daha çok benziyor. Öncekilerde olduğu gibi bu yazıda da satırlarda düzensizlikle karşılaşılıyor. Ancak bu kitabede daha belirgin hâlde; büyük harflerle başlayan ilk iki büyük satır, üçüncü satırın baş tarafından itibaren dördüncü satırın sonlarına doğru giderek küçülüyor.

Altteki metinde aşınmış kelimelerin bir bölümünün tamamlanmasının yanı sıra oymacı sanatkâr tarafından atlanan üçüncü satırın son kelimesinin ilk harfi aynen aktarıma alındı.

2 numaralı kitabe;

[1] اتفقت هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد الايام

[2] الدولة الملك المعظم العالم العادل المويد

[3] المظفر المنصور المجاهد المرابط مغيث الدنيا و الدين معز الإسلام

[4] و المسلمين سيد الملوك و السلاطين كمال ال سلجوقطغرل بن قلج ارسلانناصر امير المومنين

Çeviri:*

*Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; Bu mübarek ve uğurlu yapı, Selçukoğullarının olgunu, meliklerin ve sultanların efendisi, İslam ve Müslümanların izzeti, dünya ve dinin yardımcısı, ibadetine bağlı, Allah yolunda savaşan, zafere ulaşmış, doğrulayan, adaletli, alim ve muazzam melik, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı, Kılıç Arslan oğlu Tuğrul'un hüküm sürdüğü günlerde yapıldı. (ULUÇAM, a.g.m. s.416) (Çeviri notu)

- [1] Bu mübarek ve uğurlu yapı dönemi günlerine rast gelir
- [2] el-Melik, el-Muazzam saltanatında bilgili, adaletli, doğrulayan,
- [3] zafere ulaşmış, yardım edilen, Allah yolunda savaşan, sınırların koruyucusu, dünya ve dinin yardımcısı, İslam'ın izzeti
- [4] ve Müslümanların, meliklerin ve sultanların efendisi, Selçukoğullarının olgunu, Kılıç Arslan oğlu Tuğrul, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı.

Bu kitabeyle, A. Ş. Beygu'nun ilk defa yayımladığı 3736 numaralı kitabe birbirine çok benziyor. A. Ş. Beygu'da اتفاق şeklinde okunan ilk kelime üzerinde farklı okumalar dikkate alınmazsa kitabede geri kalan ilk iki satır kesin olarak birbirleriyle uygun düşüyor. Benzeri uygunluk üçüncü satırda da kendini gösteriyor. Ancak A. Ş. Beygu tarafından metnin tamamı okunmamış, sıfat yerine uygun düşen المرابط المجاهد المنصور yerine noktalar konulmuş ayrıca معز kelimesi bulunmuyor, bunun yerine bir sonraki yayın redaktörü köşeli parantezler koymuş. En önemli tutarsızlık daha çok dördüncü satırda kendini gösteriyor. Ancak bu satır A. Ş. Beygu tarafından kısa tutulmuş ve elimizdeki fotoğraflarda bulunan şu dört başlangıç sözcüğü yok; المسلمين سيد الملوك و السلاطين و ayrıca şu üç bitiş sözcüğü de bulunmuyor; ناصر امير المؤمنين.

Bayburt Kalesi duvarlarında kitabeler birbirlerine yakın olsalardı hiç de kötü bir durum olmazdı. Böyle bir durumda kaledeki kitabeler birbirlerinin tamamlayıcısı olur, açık ve genel bir bakış açısı ortaya çıkardı. Yayımlanmamış kitabeler arasında birbiriyle tamamen uyuşmayan iki durum ortaya çıkıyor. Bu gibi vakalarda kendimizi sadece biriyle sınırlı tutamayız, ikisi arasında benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak gerektiği gibi benzer kitabeleri dikkatlice denkleştirme gereği ortaya çıkmaktadır. A. Ş. Beygu'nun, maalesef eleştirisel bakış açısı taşımayan yayımının metninde kıyaslamalara gidilmezken, A. Ş. Beygu'nun kendisi cevap arayan sorular yöneltiyor.

A. Ş. Beygu'nun kitabe başında okuduğu fiil formu اتفاق gramer kurallarıyla bağdaşmamasına rağmen ne A. Ş. Beygu ne de ikinci basımda redaktör mevcut hatayı belirtmiyor. Burada, taşı oyan ustanın mı yoksa A. Ş. Beygu'nun kendisinin mi hata yaptığını anlayamıyoruz. Usta hata yapmış olsaydı burayı ya belirtirdi ya da metin içerisinde düzeltme işareti koyardı. Haklılığımızı ortaya çıkaran sebeplerden biri de, birinci basımdaki hata ikinci basımda giderilmediği gibi elimizdeki kitabede ve 3735 numaralı kitabede böyle bir başlangıç görülüyor ve fiilin doğru kullanımı olan اتفقت sözcüğü yer alıyor. Bu

tarz gramer kuralı olan doğru okumada bizdeki kitabeyle A. Ş. Beygu'nun kitabesi arasında ilk iki satırlarda hiçbir ayrılık görülüyor.

Açıklandığı gibi A. Ş. Beygu tarafından okunmayan üçüncü satırda ve noktalarla gösterilen kelime, bizim kitabemizde sıfat olarak المنصور المجاهد المرابط şeklinde okunmaktadır. Onlardan ilk iki tanesi levhanın üst şeridinde kısmen aşınmış olsa da çok az görülebiliyor. Üçüncü sıfat iyi korunmasına rağmen çiziminin son şekli okumada belirsizliğe neden oluyor. Bunun yanı sıra A. Ş. Beygu'nun kullandığı diğer benzeri sıfatları 3735, 3737 ve 3739 numaralı kitabelerde görmek mümkün olmazdı, çünkü art arda gelen bu kitabeler kendi aralarında bütünlük teşkil etmiyorlar. Onlardan sadece birincisi bizim kitabemizle uyumaktadır.

A. Ş. Beygu ile elimizdeki kitabenin ikinci ayrılan tarafı ise üçüncü satırın bitimiyle alakalı; son kelime A. Ş. Beygu'da الاسلام olarak verilirken “Répertoire”de redaktörün düzeltmesiyle المعز الاسلام olmuş, elimizdeki kitabede ise المعز [!] لاسلام olarak geçmektedir. معز kelimesi bizdeki kitabede apaçık görülüyor ve “Répertoire” redaktörü tarafından da tümüyle gözden geçirilen metinde verilmesine rağmen belki fotoğrafta görünmediğinden veya harfleri iyi seçemediğinden dolayı A. Ş. Beygu'nun redaktörü yanlış okumuş olabilir. Bu ifade iki kelime arasında o kadar sıkışmış ki ilk harfini alt satırdaki “ن” harfinin noktası ile birlikte ve alt satırda aynı hizada sonra gelen kelimenin başlangıcını “ا” ile okumak mümkün oluyor. Burada bulunan “ا”i okumamızda ve aynen aktarımda belirtmiştik. Bu suretle sözü geçen yerde çizim eksikliğinden ötürü A. Ş. Beygu ile okuma farklılığı ortaya çıkıyor.

“Répertoire” redaktörünün aynen aktardığı kitabede eksikler bulunuyor. Bayburt Kalesi kitabelerinin genelinde, dönemin yönetici unvanları معز الإسلام و المسلمين “İslamın ve Müslümanların izzeti” gibi birleşik sıfatlarla yaygın olarak kullanılırdı. A. Ş. Beygu'daki kitabede bulunmayan المسلمين و ikinci kısım, bizdeki dördüncü satırın başında yer alıyor. A. Ş. Beygu'da eksik verilen bu tamamlanmamış sıfat, Bayburt Kalesi kitabeleri ayrıntılarında kendine özgü biçimi ve kafiyeye düzeniyle diğerleriyle bağlantılı olarak yaygın bir şekilde kullanılıyor. A. Ş. Beygu tarafından yayımlanan kitabede eksik verilen bu kısım ya belirtilmeliydi ya da yerine uygun düşebilecek kelime açıklamalı bir şekilde yazılmaydı. Bundan dolayı, ne burada ne de diğerinde satır başları bize güven vermiyor. Satır başındaki sıfat yazılıysa geriye kalan satırlar bizdeki kitabeyle birebir uygun düşerdi.

Bizdeki kitabede bu sıfatın ardından birleşik ve takviye edilen başka bir unvan سيد الملوك و السلاطين “meliklerin ve sultanların efendisi” gelmektedir ki bu

da A. Ş. Beygu'nun kitabesinde bulunmamaktadır. A. Ş. Beygu tarafından kitabede okunmayan bu sıfat, üçüncü satırdaki üç unvanla birlikte rüzgârın etkisiyle aşınmış ve ortadaki kelimedden geriye sadece “و” harfi gözle görülür hâlde kalmış.

A. Ş. Beygu'nun kitabesini hatırlayacak olursak onda bulunmayan, bizim kitabemizde son birleşik unvan olan ناصر امير المومنين “Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı” ifadesi, diğer kitabelerdeki ilk üç satırla anlam bakımından birbirine uygun düşmesinin yanı sıra kelimelerin yerleştirilme sıralamaları da aynı. Diğerlerinden ayrılan en önemli tarafı ise sadece kelime sıralamalarıyla değil dolgunluk derecesiyle dördüncü satırda rastlanıyor. Bizdeki kitabede bu satır on dört kelimedden oluşurken onlardan en uzun olanı ise şu iki kelime المسلمين ve السلاطين, A. Ş. Beygu'da ise sadece seçilmiş yedi kelime ve kısa ifadelerden oluşuyor.

Bayburt Kalesi kitabelerinin levhaları üzerindeki yazıların özellikle de son kitabenin satır başlarında büyük ve geniş başladığını sonlarına doğru ise sıkışıp küçüldüğünü üstte vurgulamıştık. A. Ş. Beygu'nun yayımladığı kitabe varyantında belirtilemeyen fakat incelemelerimizde tespit ettiğimiz bu olay, metin niteliklerinde birleşen Bayburt Kalesi kitabeleri metinlerinin hepsine özgü bir durum sergiliyor. Bununla birlikte burada tamamen zıt bir tablo ortaya çıkıyor; ilk üç satırın her zamanki metin dolgunluğu son satırda seyrekleşiyor. Bu tablo istisnai durum teşkil ettiği gibi inandırıcı bir özelliğe de izin vermiyor. Anlaşıldığı kadarıyla bu son satırın tamamı aynen aktarılmamış.

Yukarıda anlatılan hususlara dayanarak, A. Ş. Beygu tarafından yayımlanan ve “Répertoire”de 3736 numarayla tekrarlanan metnin kitabe fotoğrafı elimizde bulunmadığından incelememiz mümkün görünmüyor, ama onun aslında elimizdeki tam olmayan kitabenin sadece bir tanesi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kale duvarlarında yan yana duran iki kitabenin sadece metinleri değil, yerleştirilme şekilleri, okunaksız yerleri ve taşlardaki zedelenmeler bile birbirleriyle benzer özellikler gösteriyor. Bizim şimdi apaçık anladığımızı göre A. Ş. Beygu tarafından atlanılan üçüncü satırda bulunan dört kelimedden, ikisi çizim yetersizliği sebebiyle, diğer iki ise hava şartları nedeniyle levhada oluşan bozulmadan dolayı okunmamış. A. Ş. Beygu belki de bu son sebepten dolayı, son satırın dört başlangıç kelimesini okuma ve anlama yoluna gitmemiş. A. Ş. Beygu onların yokluğunu belirtmediği gibi bu satırın son üç kelimesi üzerinde de bilgi vermiyor. Bu kelimelerin verilmemeleri sorusunun tek bir nedeni ise kitabenin üzerinde bunların görünmemesidir. Buna rağmen dördüncü satırın başlangıcına ve sonuna yeterli derecede nokta konulabilirdi.

Bizim akıl yürütmelerimizin birden fazla olmasına rağmen burada tek bir vaka var; denk gelen iki kitabeyi çözümlmek daha kolay bir durumken bu satırın başlangıcında ya birleşik eksik unvanı koymak ya da onun yerini noktalarda ifade etmek gerekiyor. Birinci veya ikinci varyantı uygulamamak sadece ihmalle açıklanabilir. A. Ş. Beygu'nun yayımındaki metinde bu ve diğer eksiklikleri açıklarken, bunların sayılarını ve konulmayan noktaları gösterirken kitabede nokta konulmayan son üç kelimeyi de belirtiyoruz.

3 numaralı kitabe levhasının sağ taraf yüzeyi aşınmış ve alt çerçevenin neredeyse tümü kırılmış durumda görünüyor. Dış görünüşü bu haliyle 7. fotoğraftaki kitabeye bir hayli benziyor. Bu levha kendine özgü dikdörtgen formuyla Bayburt Kalesi kitabeleri içerisinde hiçbir levhaya benzemediği için ayrı bir yere sahip. Duvara düzgün olmayan bir tarzda, sol alt köşesi içerde kalmış bir şekilde yerleştirilmiş. Bu olay, zayıf kalan çerçevenin alta doğru kaymasına neden olmuş olabilir.

Kitabe metninin nitelik olarak önceki yazıtlardan bir farkı yoktur. Ancak diğerleriyle karşılaştırdığımızda harfler daha geniş ve düzenli yerleştirilmiş. Hava şartlarının alışıl gelmiş zararları neticesinde kitabe başında anlaşılmayan iki kelimeyi her zamanki gibi tamamlama ihtiyacı doğarken üçüncü satırda atlanan kelime ise yerine konuyor.

3 numaralı kitabe; (Répertoire numarası 3739)

[1] [الملك العالم] العادل المويدالمظفر المنصور المرابط المجاهد

[2] [مغيث الدنيا و الدين] معز الإسلام و المسلمي قمامع الكفرة و المشركين

[3] [سيد] الملوك و السلاطين [ملك] بلاد الرومو الارمن ابو الحارث

[4] طغرل بن قلع ارسلان بن مسعود بن قلع ارسلان بن سليمان ناصر امير المومنين

Çeviri*

[1] (Bilgili sultan), adaletli, doğrulayan, muzaffer, yardım edilen, sınırların koruyucusu, Allah yolunda savaşan,

* Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; Rum ve Ermeni beldelerinin hâkimi, meliklerin ve sultanların efendisi, kafirleri ve müşrikleri kahreden, İslamın ve Müslümanların izzeti, dünya ve dinin yardımcısı, Allah yolunda savaşan, ibadetine bağlı, yardımcı, zafere ulaşmış, doğrulayan, adaletli ve alim melik, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı, Süleyman oğlu Kılıç Arslan oğlu Me'sud oğlu Kılıç Arslan oğlu Ebul haris Tuğrul. (ULUÇAM, a.g.m. s.417) (Çeviri notu)

[2] (dünya ve dinin yardımcısı) İslamın ve Müslümanların izzeti, kâfirleri ve müşrikleri kahreden

[3] meliklerin ve sultanların efendisi, Ermeni ve Rum beldelerinin hâkimi, Ebu'l Haris,

[4] Süleyman oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Tuğrul, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı.

Bayburt Kalesindeki diğer kitabelerden farklı olarak sadece yöneticilerin unvanlarından haber veren bu kitabe, yapı hakkında bilgi vermediği gibi oyulma (işleme) nedeninden de bahsetmiyor. Sonuç ve bitiş cümlelerini vermeyen kitabe bu haliyle sınırlı kalmayan bir görünüm veriyor. Kalenin çoğu kitabesinde birincisinin devamı niteliğinde olan ikinci küçük levha burada büyük levhaya uzak bir yerde duruyor. Küçük levhanın ön tarafı ve çerçevesinin ince kenarı büyük oranla tahrip olmuş. Önceleri büyük levhanın bitişiğinde olduğunu tahmin etmek güç değil. 3739 numaralı kitabenin onun devamı niteliğinde olduğu göstergesi bize bu tahmini veremezdi. Bu kitabe, A. Ş. Beygu tarafından ilk defa yayımlanan iki kitabeden birini oluşturuyorken kitabe metninin tümü aynen aktarılmamış. A. Ş. Beygu'ya göre üst kitabeden sadece bir, alt levhadan ise ilk üç satır korunmuş. "Répertoire" deki metin şu şekilde;

..... الملك العامل العالم العادل المويذالمظفر المنصور المرابط المجاهد

-- الملكي المعيشي

على يد العبد الضعيف

المحتاج إلى رحمة الله تع.....

A. Ş. Beygu'da metin noktasız, matbaa harfleriyle bile yazılmadan, atlanmış bir şekilde yayımlanmışken, ilk defa olarak "Répertoire" redaktörü tarafından köşeli parantez eklenerek yayımlanmış. Ne A. Ş. Beygu ne de "Répertoire" redaktörü üste korunmuş levha satırının hangi manayı verdiğini belirtmiyor. Bununla birlikte Bayburt Kalesinin diğer yazıtlarına bakıldığında bu satırın şu iki seçenekten biri olacağı tecrübesini veriyor; birincisi daha önce baktığımız kitabelere yakın olması, ikincisi ise önceki ikisine daha çok benzeme ihtimali. Bu sebepten dolayı "Répertoire" redaktörü bunu isteyerek mi istemeyerek mi yazdığının nedeni belli olmasa da metni noktalaması onu ikinci satır olarak kabul ettiğini gösteriyor. Hâlbuki bu satır bizdeki kitabenin birinci satırına daha yakın olmasına rağmen son satırla uyumsuzluğu güven vermiyor.

Bizim okumamızla uyuşan ilk kelimedenden sonra gelen الملك “melik” sözcüğünü, A. Ş. Beygu العامل “amil” sıfatı olarak okuyor ki buna da güçlü itiraz edilir. Bu sıfata yöneticilik unvanı olarak geç dönemde çok sık rastlanıyor. Özellikle de Mısır’daki Memluk sultanlarının ve onların Suriye’deki kollarında yöneticilerin kullandıkları unvanlardan biri idi. Konunun geçtiği dönemlerde ise bu unvan kullanılmıyordu. “Répertoire”ın X. cildinde de yer aldığı gibi hicri VII. yy’ın (1203 - 1229) bütün ilk çeyreğinde sadece Konya’daki bir şeyhin mezar kitabesinde (3871 numara) saptanmış. Bayburt kitabelerinin diğerlerinin hiçbirinde geçmiyor. Bu sıfat, Selçuklu yönetiminin ikinci derece bir unvanından tamamıyla bağımsız olduğu tahminini her yönden yoksun bırakıyor. Bununla birlikte aynı dönemdeki kitabelerden bazılarında, öncelerden beri yaygınlık kazanan bazı durumlarda en çok Ön Asya’da görülüyordu. العامل olarak okumak yeterince yanlış. Bu kelimenin yerinde başka ne olabilirdi?

Üste incelenen 3735 ve 2 numaralı kitabelerde yönetici unvanının melik olarak adlandırılması, el-Melik el-Muazzam (çevirisi, büyük hükümdar) olarak başlıyor ve alışılmış العالم العادل “bilgili ve adaletli” sıfatı ile devam ediyordu. Ne var ki 3737 numaralı kitabede yöneticilerin hâkimiyet sıfatı doğrudan sadece الملك “melik” olarak geçmiş. Anlaşılan, bu kelime düzeni üsteki 1 numaralı yayımlanmış kitabede tekrar kullanılmış. Yerin tasarımı gösteriyor ki المعظم “büyük” kelimesi, yönetici sıfatını teşkil ediyor. Bu kitabede birinci satırda bulunan bağlayıcı başka unvanlar aşınmış olabilir. Bundan dolayı 3737 numaralı kitabede bulunmayan yöneticilik sıfatı istisnai durum teşkil etmediği için A. Ş. Beygu’nun satırlarında unvan başlangıç varyantının tam verilmesi aranmayabilir. Bu eksiksiz versiyonda itiraz edilen العامل sözcüğü yerine المعظم kelimesi olarak değiştirilse bile böyle bir durumda yazılamaz. A. Ş. Beygu’nun okumasında ise unvan ikinci sıfat olan العادل’den eksik kalıyor. Bunun dışında, bu değiştirmenin kendisi de inandırıcı olmazdı. Ama العامل yerine başka bir kelimenin kullanılmasının yerine المعظم kelimesinin yanlış kullanılması ilk çiziliş kuralına daha yakın bir mana veriyor. Burada unvanın kısaltılmış şeklini veya melikin unvansız hâlini düşünürsek bu kelime yerinde kullanılıyor diyebiliriz. Fakat A. Ş. Beygu’nun okumasına bakıldığında kitabedeki yeri değiştirilmiş ve yanlış okunan ilk iki sıfatta eksik olan ikinci sıfatın العادل “adaletli” değil de birincisi olan العالم “bilgili” olması durumunda A. Ş. Beygu’nun okumasına itiraz edilir. Bununla birlikte üstte birebir incelenen kitabelerdeki fotoğraf kontrollerinde metin nitelikleri bakımından العامل yerine kullanılan العالم sıfatı şüphe uyandırmıyor ne var ki العادل sıfatının da kullanılabilme ihtimalide bulunuyor. Böylece, A. Ş. Beygu’nun kelimeleri okuma düzeninde ne yöneticilik unvanının

başlangıç şeklinin tümü ne de kısaltılmış şekli aynen aktarılamaz. Bu düzen diğer kitabelerde nasıldı?

Anlaşıldığına göre bundan sonra okunacak Bayburt Kalesi yazıtlarında o dönemde kullanılan yönetici unvanlarının hepsi sade olmayacak. Üç kitabe kendine özgü böyle bir grup oluştururken sonrakilerde ise kullanılmıyor. Ama üste incelenen ve genel metin niteliğinde birleşen bütün kitabelerde kullanılan bu unvanlar değişmiyor.

Bilinen geleneğe göre yaygın kullanılan muayyen, art arda gelen bu sıfat gruplarının mana tutarlılıkları da önemlidir. Eğer bu düzen her zaman ve tümüyle yerine getirilemiyorsa her türlü ihtimalde sıfat başlangıçları çok seyrek bozulur. Bu olay Bayburt kitabelerinde genel karşılaşılan bir durum olma özelliğini taşıyor. Kitabelerde bu düzenin bozulduğu iki türlü durum var. Her iki durumda da bitişik sıfatların yeri değişiyor. Yalnız, her yerde ilk dört sıfattan sonra “melik” kelimesi geliyor ki bu düzen hiçbir zaman bozulmuyor. A. Ş. Beygu'nun okumasına göre ise o dönemde kullanılmayan yöneticilik unvanı olan العامل “amil”, kelimesinden sonra kural gereği العالم “bilgili” sıfatının kullanılması gerekir, bu nedenle tümüyle kural dışına çıkan bu olay esaslı bir şüphe uyandırıyor. Anlaşıldığına göre, satırları okuma esnasında veya metin aktarımında ya da her neden olursa olursun unvan başında yapılan bu inanılmaz hata her zaman ki kısa şeklinde ... الملك العالم العادل “melik bilgili, adaletli,” olması gerekir. A. Ş. Beygu yayımında bu şekilde başlayan satır, bizdeki birinci satırla birebir uyuyor. Bunun yanı sıra şöyle bir durum ortaya çıkıyor; 1) Elimizde bulunan fotoğraftaki kitabenin başlangıcı, A. Ş. Beygu tarafından yanlış okunan başlangıç cümlesinin düzeltilmesiyle uygun düşüyor. 2) Art arda gelen sıfatlar المرابط المجاهد “sınırların koruyucusu, Allah yolunda savaşan” düzeni, bizdeki ve A. Ş. Beygu satırlarındaki kuraldan uzaklaşıyor ki böyle bir ihlal özgün nitelik taşıyor. İkinci benzeri ihlal ise iki farklı sıfatın yer değiştirmesi durumu ise bizdeki kitabeye çok yakın ve unvan başlangıcında aynı özellikleri taşıyan 3737 numaradaki kitabede görülüyor. Bu tür benzerliklerin varlığının yanı sıra bütün detayların ayrılmasının böyle bir durumda A. Ş. Beygu'nun yayımındaki başlangıç satırı bizdeki birinci satıra uygun düşüyor.

Son tahminin faydasını dolaylı yönden kanıtlayacak bir durum daha var; fotoğraflarda görüldüğü gibi Bayburt Kalesinin bütün kitabelerinin sadece bir tanesi inceleme bakımından doğal tehlike altında bulunuyor. Geriye kalanlar sıkıca yuvalarına oturmaya devam ediyorlar ve etraflarında örülen taş kaplamaların güvenli koruması altındalar. Bu gibi koşullarda birbirine yakın 3735 ve 2 numaralı kitabelerde oluşan tahribat doğrudan tehdit oluşturmuyor. 1

numaralı son kitabede tahribata maruz kalmamış ancak levhaların her ikisi de birbirinden farklı olarak hasara uğramış. Levhaların sağ tarafındaki çini tabaklar için yapılan büyük oyuklu iki taş, kitabelerde büyük tahribata neden olmuş. Çevresindeki bu oyuklu taşlar olmasaymış levha daha iyi korunagelirmiş (4. fotoğraf). İncelenen kitabede her şey yolunda değil. 8. fotoğrafta da görüldüğü gibi kitabe, burç duvarından öne kaymış ve alt tarafındaki kaplamanın hemen hemen hepsi dökülmüş. Korunan üst tarafının büyük bölümü ise hava şartlarının etkisiyle diğer kaplama taşla birleşme yeri büyük oranla tahrip olmuş. Alt tarafta destek olsaymış daha iyi korunurmuş. Yerinden oynayan kitabenin sol köşesi duvar örgüsüne tutunmuşken, sağ üst tarafı ise fotoğrafta gözle görünmeyen derin ve içinde hava giren bir oyuk barındırıyor. Bu nedenlerle birinci satırdan itibaren tahribata uğrayan kitabe A. Ş. Beygu'nun yayımında benzeri durum sergiliyor. Bu sonuç gösteriyor ki A. Ş. Beygu'nun satırlarıyla bizdeki satırları aynı.

A. Ş. Beygu'da satırlar aşağıdaki levhada devam ediyor. Alttaki levhada yazılı olanlar üsteki satırların devamı niteliğinde olduğunu doğruladığında biz bu satırlara ilgi gösteririz. Diğer yandan 1911 yılında fotoğraflarda görülmeyen ve tahrip olduğu gözlenen alttaki kitabe taşı nasıl oluyor da 1936 yılında yayımlanıyor sorusu ortaya çıkıyor.

Üst levhadaki yazının kendisini sınırlandırmaması ve devamı olan bir metin görünümü vermesi tahminimizin temeli oluşturuyor. Çıkarımlarımıza göre A. Ş. Beygu'nun yayımındaki birinci satırla bizdeki satırlar doğruysa, kitabedeki bu satırların sonu değil ikinci levhanın devamı niteliğinde olmalı ve her türlü ihtimalde bitmemeli. Alttaki levhanın kendi içerisinde eksikliği var, ilk üç satırı tekrarlıyor ve 3735 numaralı kitabenin ikinci levhası dördüncü satırda sonlanıyor. Son satır sadece isim ve tarihten ibaret ki bu olay ilk üç satırın öncesinde ve sonrasında bulunmuyor. İlk üç satırın çevirisi şu şekilde;

[2] Aciz kula yardımıyla,

[3] Allah'ın merhametine (inayetine) ihtiyacı olan,

[1] el-Melik'e (el- Muazzam) Muğisu'd-din'e yardımcı...

Bu satırları bizim kitabedeki dört satıra eklediğimizde sadece kitabe metinlerini vermek için güdülen kaygı bilgisizliğini devam ettirmiş oluruz ki bu olay kale duvarlarında üst üste duran levhalarda herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebep olabilir. Elimizdeki kitabenin şüphesiz ikinci levhada devamı olmalı ancak devamlılığı başka türlü olmalıydı, kitabemizdeki ikinci taş çoktan beri saklanamadığı için bu bilgiye ulaşamıyoruz.

A. Ş. Beygu'nun bizde şüphe uyandıran alt levhadaki metninin üç satırı bizdeki kitabeye sadece tutarsızlık oluşturmuyor. Bir yandan bizdeki

fotoğrafların hiçbirleriyle uyuşmazken diğer yandan ise kalenin geriye kalan kitabelerinin ikinci levhalarında yazılan konularla da ortak bir özelliği bulunmuyor. 3735 numaralı kitabenin alt levhasının ilk üç satırının birebir tekrarını verse de, varsayımlarımıza göre başka uygun düşen bir kitabenin tamamlanmamış kopyasını kullanarak sadece bu satırların tekrarını vermiş.

Alt levhadaki bu üç satır, üst levhadaki satırların başlangıcı görünümünde değil de devamı yani ikinci satırı şeklinde mana verseydi bize daha inandırıcı gelebilirdi. Bunun yanı sıra üstte verilen düşüncenin bitiş cümlesiyle mana bakımından zıt bir durum teşkil ediyor. Elbette bir ihtimal daha var, düşüncemizin aksi bir durumuna bakacak olursak 3739 numaralı kitabenin üst levhasının bir kısmı bizim kitabenin tamamlanmamış aktarımı durumunda olmasına ve aslında bütünüyle sonuncusuna benzemesine rağmen ayrı bir kitabe durumu veriyor. Eğer bu bakış açısıyla bakarsak, daha az ihtimalle üstekiyle karşılaştırmada 2 ve 3736 numaralı kitabelerde ki gibi birbirleriyle yakın ama aslında farklı kitabeler olduğunu görürüz. Bütün bu durumlarda; üstte tespit edildiği gibi, A. Ş. Beygu tarafından ilk defa yayımlanan her iki kitabeden ikincisinin bizim için şüpheli olan alt levhasından hariç, İ. A. Orbeli tarafından fotoğraflanan son uçtaki iki kitabenin benzerliği sadece metin üzerinde değil taşın bulunduğu yerin yıkıntısıyla da uyuşmaktadır. Böyle bir olayda, İ. A. Orbeli'nin 1911'de çektiği fotoğraflardan hiçbirinin ve daha önce yayımlanmamış kitabelerin hiçbir tanesinin A. Ş. Beygu'nun 1936 yılındaki yayımına girmediği durumu ortaya çıkıyor ki bu durumun aksi olarak A. Ş. Beygu'nun yayımında ilk defa yayımlanan iki kitabe, İ. A. Orbeli'nin fotoğraflarıyla uygun düşüyor. Üstte ifade edilen akıl yürütmelerin neticesinde Bayburt Kalesi kitabelerinden iki tanesinin A. Ş. Beygu'nun kitabında ilk defa yayımlanması fikri bizi daha kabul edilir ve daha inandırıcı sonuca götürüyor.

4 ve 5 numaralı (11. ve 12. fotoğraflar). İkişer kitabe fotoğraflarına bakıldığında galiba şehre bakmayan bölgede yer alıyor (9. ve 10. fotoğraflar). Bu bölgenin uzaklığı, K. F. Lemann-Haupt ve özellikle Leopold Favre'nin Orta Çağ eserleri olan kitabelere ilgi göstermemesi ve hatta arkeolojik merakın oluşmamasına önemli bir etken olmuş olabilir. Ulaşılması güç ve A. Ş. Beygu'nun da erişemediği yerde olan 1 numaralı kitabe konusunda iki soru ortaya çıkıyor; 1) A. Ş. Beygu nasıl oldu da bu bölgedeki kitabeleri fark edemedi? 2) Diğer kitabeler hakkında erişilmesi güç olarak bahsederken bunları nasıl gördü? İki fotoğraftaki benzer özellikler gösteriyor ki her iki kitabe de kalenin aynı bölgesinde bulunuyor. Bu tespit kitabe incelemelerinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor. Burada her şeyden önce kaplama taşların örülme işlemleri bütün

dikkatleri üzerlerinde topluyor. Özenle işlenen kaplama taşlar birbirlerine çok dar aralıklarla örülmüş. Diğer taşlara ise büyük ve düz olmayan bir şekil verilmiş. Değişik yönlere bakan bu eğri taşlar daha çok köşeler altında düz bir çizgi halini alıyor ve bu haliyle “Kökнар” örülme işlemini andırıyor. Duvar örgüsünde taş aralarındaki ince kenarlarda geniş boşlukların oluşma sebebini özensiz işlenen taşlara bağlayabiliriz. Kalenin diğer yerlerinde olduğu gibi burada da taşlar ortasında bulunan büyük çini oyukları çok iyi gözlemleniyor. Oyuklar burada sadece birer taşta görülürken köşelerde ise yatay şekilde örülen taşlara oyulmuşlar. Böylelikle yukarıda gözlenen üçgen figürlere burada rastlanmıyor. Buradaki kitabeler kendilerine özgü şekilleri ve büyüklükleriyle ön plana çıkıyor. Levhaların incelenen diğer kitabelerden farkı şu şekilde; üst levha öncekilerden daha kısa yapılmış, alt levha ise hemen hemen kare görünümünde ve üsteki levhadan yarım taş yüksekliğinde olan örme taşla ayrılıyor. Yerlerine konulma şekilleri diğerleriyle aynı; alt tarafın sağ kenarı, üst levhanın ortalarına doğru geliyor. Bundan önceki yalın ve sade metinlerden ayrılan tarafını ise şöyle açıklayabiliriz; kitabe burada tutarlı epigrafik stile işlenmiş, harfler güzel kesik çizgileriyle birlikte özel bir görünüme sahip ve yeterince net gözlemleniyorlar. Harflerin orantısızlığından ve satırların düzensizliğinden burada bahsetmek imkânsız gibi görünüyor. İncelenmiş diğer kitabelerden farklı olarak burada metin niteliğinin başka olması belki de birinci satırın diğer satıra oranla daha ayrıntılı olmasıdır. Levhanın yeterli boyutu, sadece üç satırlı ve iri harflerle yazılı olan metnin her harfini güzelce saklamış.

Kitabeler birbirlerine o kadar benziyor ki her ikisinin de aynı elden çıktığına dair şüphe yoktur. Onlardan biri 4. fotoğrafta çok net görülürken diğeri 5. fotoğrafta biraz bulanık çıkmış ve güçlkle seçilebiliyor. Ancak dikkatli incelendiklerinde her ikisinde genel bir metin olduğu anlaşılıyor ve aynen aktarımlarında sadece küçük ayrılıkların varlığı gözleniyor. Kitabelerde garip bir şekilde satırdan satıra *الدين ضياء* adına rastlanıyor ki böyle tekrarlanma sadece 4 numaralı kitabede kendini gösteriyor. 11. ve 12. fotoğraflarda her iki kitabede de görüldüğü gibi *المعظم* ve *مغيث* iki bitişik kelime olarak okunabiliyor.

4 ve 5 numaralı kitabe;

Üst levha:

[1] هذه العمارة المباركة الميمونة في عهد الأيام

[2] الدولة السلطان المعظم مغيث الدنيا و

[3] الدين ابو الحارث طغرل بن قلعج ارسلان

Alt levha:

[1] عمر هذه العمارة المباركة

[2] في يد الامير صفهسلار ضيا ا

[3] لدين كوتوال بك لولو

Üst levhadaki ikinci satırın sonundaki و bağlacı, 5 numaralı kitabenin üçüncü satırının başında bulunuyor.

Çeviri*

Üst levha:

[1] Bu hayırlı mübarek yapı – döneminde

[2] büyük sultan hâkimiyetinde, dünyanın yardımcısı

[3] ve dinin, Kılıç Arslan oğlu, Ebu'l Haris Tuğrul

Alt levha:

[1] Bu mübarek yapı imar edildi

[2] Emir Sipehsalar eliyle Ziya-

[3] ed-din Kütval-Bek²⁴Lülü.

Üstte andığımız üç kitabede yönetici unvanı basit sıfatlardan ibaret değil bundan dolayı işaretler kendine özgü gruplara giriyor. Bu incelemede iki kitabeyi kastediyoruz, 3738 numaralı kitabeyi daha incelemedik. Elimizdeki fotoğraflarda bulunmayan, ancak onun hakkında fikir veren yayımla farklı görünüyor. Onu ilk fotoğraflayan ve yayımlayan Leopold Favre ve M. van Berchem şunu bildiriyor;

* Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; *Üst levha:* Bu mübarek ve uğurlu yapı, dünya ve dinin yardımcısı, muazzam sultan Kılıç Arslan oğlu Ebulharis Tuğrul'un saltanat günlerinde (yapıldı) *Alt levha:* Bu mübarek yapı, Emri'in komutanı Ziyaeddin Kütval Bey Lülü'nün eliyle imar edildi. (ULUÇAM, a.g.m. s.418) (Çeviri notu)

²⁴Ruşça makalede “күтвал-бек” yani “kutval-bek” olarak yazılan bu kelimeyi Türkçe'de anıldığı gibi “Kütval-Bek” olarak yazmayı uygun gördük. (Çeviri notu)

bir ekseninde bulunan üst kitabe, alttakinden iki kat büyük dört satırdan oluşuyor, alttaki levha ise üç satırdan ibaret. Özenle yerleştirilen kitabe metin niteliği olarak, daha iri harfleriyle ve ayrı noktalamalarıyla 3735 ve 3737 numaralı kitabeleri andırıyor. M. van Berchem, kitabe fotoğrafının küçük çıkmasından dolayı zor okunmasıyla yakınıyor.

3738 numaralı kitabe oransızlığıyla, metin niteliğinin ayrılığıyla, ölçüsüyle ve yerleştirilme tarzıyla 4 ve 5 numaralı kitabelere benzemiyor. Üstte incelenen son kitabelere benzerken sadece yerlerine konulma düzenleri farklı. M. van Berchem onu çok itina ile okumuş, bazı kelimeleri yerine koymuş, bazı anlaşılmayan sözcüklere ise soru işareti koymuş. Ne üsteki levhanın dördüncü satırı ne de alttaki satırın üçüncü satırı aynen aktarım olarak dahi yazılmamış. Birincisini okunamamasından, ikincisini ise levhanın büyük oranla aşınmasından dolayı almamış. A. Ş. Beygu ise kararlı bir biçimde kitabeyi tasvir etmekte kalmıyor, alt levhadaki üçüncü satırın başlangıç iki kelimesini eksiksiz olarak veriyor. “Répertoire” redaktörü ise üstte de görüldüğü gibi iki okumayı da birleştirerek birinci okumayı tercih etmiş, A. Ş. Beygu’nun okuması ise tamamiyle inandırıcılık vermiyor. Kitabenin bu son okunması ise şu şekilde;

3738 numaralı kitabe;

Üst levha:

[1] هذه العمارة في عهد دولت السلطان المعظم

[2] شهنشاہ الاعظم مغیث دنیا و الدین معز الاسلام و المسلمین ابو الحارث

[3] طغرل شاه بن قلع ارسلان بن مسعود ناصر امیر المومنین

..... [4]

Alt levha:

[1] علی ید الامیر صفہسار العادل

[2] ضیا الدین لولو

[3] معمار الامیر

Çeviri*

Üst levha:

[1] Bu yapı – büyük sultanın hükümdarlığı döneminde,

[2] Şahların en büyük Şahı, dünya ve dine yardımcı, İslamın ve Müslümanların izzeti, Ebu'l Haris

[3] Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu, Tuğrul Şah, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı,

[4]

Alt levha:

[1]adaletli Emir Sipahsalar eliyle

[2]Ziyaüddin Lülü

[3] Emir'in mimarı. . .

M. van Berchem'in özel olarak altını çizmesine ve kitabeyi özenle okumasına rağmen metin niteliğinde kelimelerin yerleştirilme düzensizliği gibi kendine özgü bir durum var. Birinci satır diğerlerine göre daha dolu görünmesine rağmen giderek daha da dolgun bir hâl alıyor. Anlaşıldığı üzere kalenin kitabelerinin üst levhaları ناصر امير المؤمنين "Müminlerin Emiri'ne yardımcı" gibi karmaşık unvanlarla bitiyor. Üst levha metninin sonlanmasını oluşturan bu unvanlar, sadece 1 numaralı kitabede tarihi belirterek devam ediyor. Yani burada da böyle bir bitiş varsayabiliriz. Kitabedeki ayrı satırlarla ilgili şu düşüncüleri söyleyebiliriz;

Üst levha: M. van Berchem kitabenin başlangıcını okumayarak, birinci satırdaki başlangıç kelimelerden iki veya üçünün, sonuncu kelimelerden ise bir tanesinin atlanıldığını ifade ediyor. A. Ş. Beygu'nun aynen aktarımında başlangıç iki kelime benziyor olsa da, 4 ve 5 numaralı kitabelerin başlangıç kelimelerinin tıpkı

* Bu kitabe çevirisi Abdüsselam Uluçam'ın makalesinde şu şekildedir; **Üst levha:** Bu yapı, islam'ın ve Müslümanların izzeti, dünya ve dinin yardımcısı, en büyük şahlar şahı, muazzam sultan, Mü'minlerin Emiri'ne yardımcı, Me'sud oğlu Kılıç Arslan oğlu Ebulharis Tuğrul Şah'ın saltanatı zamanında (yapıldı). **Alt levha:** Emir'in adaleti komutanı Ziyaeddin Lülü eliyle... Emir'in mimarı... (Uluçam, **a.g.m.** s.417) (Çeviri notu)

yazımında tamamı verilmemiş. Ya 3735 ve 2 numaralı kitabelerde fiil biçimi olan اتقت “denk gelmek” kelimesi ya da 4 ve 5 numaralı kitabelerde sıfat-fiil formunda olan المباركة “mübarek” kelimelerinde eksik olan المعظم biçiminde verilmiş. Bunun yanı sıra A. Ş. Beygu aynen aktarımında son kelimeyi yazmıyor. O zamanlarda, ikinci satırın başlangıcı شهنشاه اعظم (Répertoire’de شهنشاه الاعظم olarak düzeltilmiş) “Şahların en büyük Şahı” olarak yazılmış. M. van Berchem ise burada sadece bir kelimeyi almamış. Bu kelimelerden biri ilk satırın sonunda, ikincisi ise ikinci satırın başında olsaydı daha inandırıcı olurdu. M. van Berchem’in üçüncü satırının ikinci kelimesi olan ve benzeri başka kitabelerde bulunmayan yöneticinin adı طغرل شاه “Tuğrul Şah”, A. Ş. Beygu’nun okumasında bulunmadığı gibi üçüncü satırın son iki kelimesi ve aşınmış olan dördüncü satırda A. Ş. Beygu’nun okumasında yer almıyor. Buna rağmen diğer önemli durumlarda olduğu gibi burada da konu hakkında yorumda bulunulmamış.

Alt levha: M. van Berchem başlangıcını على يد olarak okumuş ve üç okunmayan kelimeyi belirtmiş ayrıca birinci satırın sonundaki الحاكم kelimesine soru işareti koymuş. A. Ş. Beygu ise atlanmış kelimeleri الامير سبهسالار ifadesiyle tamamlamış ama satırın son kelimesini العادل olarak değiştirmiş. A. Ş. Beygu’nun tamamladığı kelimelerle, M. van Berchem’in atladığı kelimelerin nicelik bakımından aralarındaki tutarsızlık ve tamamlanan ikinci kelimenin boyutu, çiziliş tarzı iki kelimenin beraber okunma belirsizliğine neden olmuş olabilir. Satırın son kelimesine gelince M. van Berchem tarafından الحاكم olarak tümüyle kural gereği okunmuş. A. Ş. Beygu’nun okumasında ise üstte²⁵de değindiğimiz gibi العادل “adaletli” kelimesi, unvan olarak büyük emir – sipehsalar ile birlikte yer yer kullanıldığının hatırlanması gerekir. M. van Berchem’in tecrübeli gözleri ve dikkatli okumasında satırı bitiren الحاكم kelimesi kurala tümüyle uyuyor. Burada, M. van Berchem’in tecrübeli gözlerini ve dikkatli okumasını temelsiz kabul edemeyiz. 1 numaralı kitabede الامير “emir” kelimesini الاجل “büyük” unvanıyla birlikte kullanımını görmüştük. Bu unvanın yazılışı (çizimi) üzerine yerleştirilen çizgileri ayrı kelime olarak kabul etmekten sakındık, iyi seçilmeyen, belirsiz kelime الحاكم şeklinde okunabilir. (5. fotoğraf). Bundan dolayı dâhil olmayan 3738 numaralı kitabede tekrarlanan ve aynı sıfat olan الاجل kelimesi benzer çizilişiyle buradaki kitabelerde tamamlanan metinle yakınlığını doğrulamaktadır. A. Ş. Beygu, الاجل sıfatından sonra الامير “emir” olarak ifade etmiyor 1 numaralı kitabede ki gibi سبهسالار “sipehsalar” olarak yazıyor, yapının inşasında doğal olarak سبهسالار الامير الاجل gibi bir unvanın daha eklenmesi gerekiyor. سبهسالار

²⁵Répertoire, X, 3703 ve 3775 numaralı kitabeler.

“sipehsalar” kelimesi A. Ş. Beygu’da nakledilseydi o zaman doğru olurdu, ancak böyle bir kitabe için sık rastlanan bir durum değil. Bayburt’un günümüz kitabelerinin çoğunluğunda bu kelime پ veya ب’den sonra değil bizim 4 ve 5 numaralı kitabelerimizdeki ve bir kereliğine rastlanan “Répertoire”da ki 3703 numaralı kitabede de görüldüğü gibi ilk elifle beraber ف’den sonra gelir.

Kitabelerin son yayımında ikinci satırın tamamı yer almamış. M. van Berchem baş tarafını ضيا الدين olarak okumuş ve okunamayan üç kelimeyi ise belirtmiş. A. Ş. Beygu ise kendi şüpheli okumasını parantez içinde göstererek eksik bir şekilde tamamlamış. A.Ş.Beygu sonuç olarak [كوتو الدين] لولو ifadesiyle yazmış. 4 ve 5’inci kitabelerde de yazıldığı ve burada da aynı biçimde kullanılan cümlenin tamamını; ضيا الدين كوتوال بك لولو “Ziyaüddin Kütvalbek Lülü” olarak okumak gerekir.

A. Ş. Beygu’nun kitabeyi tıpkı aktarımı ve okumasına üçüncü satırın başındaki iki kelimeye çok dikkat etmek gerekiyor. Kitabelerde ismi geçen Ziyaüddin Lülü, sarayın diğer unvan ve görevlerini taşımakla beraber sarayda görev alan معمار “mimar” “inşa eden” olarak ta anılıyor. Bu konuda yeterli bilgiye ve kitabelerdeki ifadelerle bakılırsa Lülü’ye saray mimarı (kale yapım işlerinden sorumlu yönetici) denilebilir. Bu yapıda üstlendiği ustalık görevi, saraydaki yöneticiliğinden ve kumandanlığından belki de daha fazla tanınmasına neden olmuştur. Ancak burada anlaşılmayan taraflar var; A. Ş. Beygu’nun okumasında Lülü neden kendi yöneticilik sıfatında değil de tarafımızca anlaşılamayan emir unvanının yanında bu sıfatı taşımak zorunda kaldı. Bayburt Kalesi kitabelerinde emir kelimesi son kitabelerde ve mevzu bahis kitabede iki satırda geçtiği gibi özellikle Ziyaüddin Lülü’nün kendisi olarak ifade ediliyor.

Tarafımızdan incelenmiş son üç kitabede artık bilinen adıyla Lülü yine, كوتوال بك “Kütvalbek” “Baş Kütval” ismiyle de anılıyor. *Kütval* sözcüğü bugüne kadar Hindistan’da “köy reisi” olarak kullanılagelen bir kelime. Ortaya çıktığı devirlerden itibaren zamana ve mekâna bağlı olarak *kale kapıcısı* ve *şehir yöneticisi* gibi değişik manalarda kullanılmış. Lülü’nün isminin yanında kullanılan ve *Kütval* ile birleştirilen diğer kelime بك “Bek” ise “baş veya yönetici” manası veriyor. “Bek” ise sarayda idareci unvanı olarak kullanılıyordu. Lülü’nün bize tanıdık ve mana bakımından yakın gelen diğer bir ismi ise استاد الدار “Üstadü’-d-dar” “saray yönetisi” manasına geliyor. Üsteki kitabelerde karşılaştığımızı göre ya birincisinden ya da ikincisinden birinin kullanılması her ikisinde eşit derecede olduğunu gösteriyor.

Tarafımızdan ulaşılabilen Bayburt Kalesi kitabelerinin incelenmesi sonucunda, 1911 yılına kadar korunagelen kitabelerin hepsine mi bakıldığı ve

diğer yandan A. Ş. Beygu tarafından ulaşılmaması güç kitabeler hakkında verilen bilgiye ne kadar güvenilebilir olduğu soruları ortaya çıkartılarak aşağıdaki tespitler eklenebilir.

A. Ş. Beygu'nun 3737 numaralı kitabedeki metin düzeni, M. van Berchem'in metin düzeniyle uyuşmuyor. Kitabelerdeki okunan ilk kelime belirsizliğinin yanı sıra son kelimelerinde konulmadığı gibi aynen aktarımda iki kelime parantez içine alınmış. 1911 yılına ait fotoğraflarımızda da görüldüğü üzere üst levhanın yüzeyinde aşınmalar meydana gelmiş. M. van Berchem'in makalesinde ise bu kitabenin fotoğrafından aynen aktarım yapılmamış. Olağanüstü bir bilgiyle metinleri yayımlayan M. van Berchem'den faydalanıyoruz, çünkü o zamanlarda çekilen ve kullandığı fotoğrafta üst levha daha tahribata uğramamıştı.

Bu nedenden dolayı M. van Berchem'in makalesi A. Ş. Beygu tarafından bilinmiyor değildi sonucuna ulaşabiliriz. Bundan dolayı kitapta bulunmayan makale kaynakçası gerekli güveni sağlamamaktadır. Bayburt Kalesi kitabelerinin aynen aktarımına ve fotoğrafsız yayınına gelince makalemizin başında söylenen üzüntünün artık sitem olması daha âdil olurdu.

Üsteki kitabelerin metin incelemeleri neticesinde aşağıdaki yargılara ulaşıyoruz:

1. 3735 numaralı kitabe, doğru yayımlanmış yeniden gözden geçirme ihtiyacı yoktur.
2. 3736 numaralı kitabe, yanlışlarla ve eksiklerle aynen aktarımı yapılmış, bizim 2 numaralı kitabemizin sonuncusuyla değiştirilmelidir.
3. 3737 numaralı kitabenin ilk iki sözcüğünü düzeltmek gerekiyor.
4. 3738 numaralı kitabenin alt levhasının ikinci satırının okumasını tamamlamak gerekiyor.
5. 3739 numaralı kitabe, bizim 3 numaralı kitabenin ilk satırını ve alt levhanın üç satırı ile aynı özelliğe sahip. Varlığıyla şüphe oluşturduğu için bizdeki 3 numaralı kitabenin yerine konulmalıdır.
6. 1, 4 ve 5 numaralı bizim kitabeler tarafımızdan ilk kez yayımlanmıştır.
7. Böylelikle, ilgimizi çekmeyen 3993 numaralı kitabeye birlikte Bayburt Kalesinin bilinen kitabeleri 10'a ulaşmıştır.²⁶

²⁶Bayburt kalesi kitabelerinin çoğunluğunun iki levhadan ibaret olduğu hatırlandığında bu rakam toplamda daha fazla sayıya ulaşmaktadır. Bu konuda Abdüsselam Uluçam'ın son

Tarafımızdan incelenen kitabelerin içeriklerinin sınırlı olmasına rağmen bazı sonuçlara varabiliriz. Üstte de söylediğimiz gibi 3735 numaralı kitabede verilen tarih, 3993 numaralı kitabe hariç kalenin bilinen kitabelerinin hepsinin tarihi hakkında bilgi veriyor. Genelinin tarihi hakkında bilgi vermesi tezini 1 numaralı kitabe doğruluyor. Tarih yazılmayan kitabelerin dışındaki kitabelerde verilen bu tarihi yeniden yayımlayabiliriz. Biz yine 3738 numaralı kitabenin tahrip olan kısmında, dördüncü satırın sonunda ve beşinci satırın tamamında aynı tarihin ayrıntılı bir biçimde içerdiğini düşünüyoruz. Ayrıntılı verilen bu tarih, çalışmanın bittiğini ve herhangi bir etabını değil, başlangıcını göstermektedir. Bu konu hakkında kitabelerin duvarlardaki konumları olan orta yükseklikteki yerlerine bakarak fikir yürütebiliriz. Bu düşünceye karşı ortaya çıkacak bir kuşkuya ise 3737 numaralı kitabenin başlangıcında *ابتدای عمارة* "yapının başlangıcı" ifadesinin yanı sıra M. van Berchem ve A. Ş. Beygu'nun kale yapımı konusunda özellikle çalışmanın başlangıcını vurgulamalarını gösterebiliriz. Bu kitabelerde yapı hakkında değil de burçların yapımı hakkında bilgi verilmesi durumu değiştirmiyor. 1 numaralı kitabede burçların hakkında bilginin yanı sıra tarihlendirmede yapılıyor. Nihayetinde tarih, çalışmanın başlangıcını vurguluyor, böylelikle kalenin büyüklüğü konusunda yargıya bu şekilde varılabilir. İ. A. Orbeli raporunda, kalenin çevre uzunluğunun yaklaşık olarak 910 metre olduğunu yazıyor. Kale yapımına değişik yerlerde aynı anda başladığını ancak bütün yerlerin aynı zamanda bitirilmediğini düşünmek zor değil. Kitabeler kalenin sadece giriş yerlerine değil şehrin şimdiki yerine bakan taraflarına da konulmuş olması inşaatın aynı anda değişik duvarlarda sürdürüldüğünü gösteriyor.

Böyle kalelerin inşaatlarında değişik yerlerden ustalar geldiği için ustaların genelinde önemli derecede beceri aranmaz. Kalenin son durumunun gösterdiği üzere ve üstte açıkladığımız gibi taş işlemlerinde ve duvar örülme şekillerinde iki değişik özelliğin var olduğu ortaya çıkıyor. Bu konuda son hükümleri kitabelerin kendileri veriyor.

Kale veya burç yapımı hakkında ayrı ayrı bilgi veren, yöneticileri ve saraydaki değişik kademedeki insanları ayrı ayrı belirten ve farklı derecedeki Arapça yazılara bakıldığında kitabelerin değişik insanlar tarafından konulmuş olduğu fikri ortaya çıkıyor. Sadece 3735 ve 2 numaralı kitabelerde Arapça cümle yapısı doğru olarak verilmiş. Fiille başlayan benzer ve birbirinin tekrarı olan

tespiti şu şekildedir: "Kitabelerin sekizi çift, üçü tek levha; biri uzun yazı frizi şeklindedir." (ULUÇAM, a.g.m., s. 420) (çeviri notu)

kitabeler ise 4 ve 5 numaralı kitabeler ki ancak onların alt levhadaki ikinci kısımları birbirine benziyor. Geriye kalan diğer kitabelerin hepsinde fiil bulunmuyor, bu ayrıntıyı çeviride uzun çizgiyle belirtmek gerekiyor. Kitabelerde metinlerin sadece levhalara oyulmaları sırasında değil ayrıca 3 numaralı kitabenin üçüncü satırında, ملك kelimesinde olduğu gibi atlanmalarla da karşılaşılıyor. Ancak bu kelimenin oyulması, 3737 numaralı kitabenin birinci satırında برج kelimesinden önce gelen هذا işaret zamiri gibi aynı rastlantıyı taşıyor. Kitabe incelemelerinde sıkça görülen Tuğrul'un değişik unvanları üzerinde durmak gerekir. Tuğrul sıfatlarına 3737, 2 ve 3 numaralı kitabelerde 3735 numaralı kitabeden daha az rastlanıldığından bahsedebiliriz. Onlardan iki tanesi, 3737 ve 3 numaralı kitabelerde karmaşık sıfat قامعالكفرة والمشركين “kâfirleri ve müşrikleri kahreden” olarak görülürken, 3735 numaralı ve kalenin diğer geri kalan kitabelerinde bunlara rastlanmıyor. Tuğrul'un yine başka bir unvanı olan شهنشاهاالا عظم “Şahların en büyük Şahı”na sadece 3738 numaralı kitabede A. Ş. Beygu'nun okumasında rastlanıyor. Lülü'nün de değişik unvanlarını açıklamıştık. Tuğrul bu şekildeki unvanların sahibi olmasaydı, belki de kale yapımında Lülü çalışmanın yöneticisi ve daha yüksek rütbe sahibi olarak düşünülebilirdi. Bu durumda kitabelerin yapılış tarihleri konusunda benzer tarihlendirmelere gidebileceğimiz gibi yönetici unvanlarının ve saray memurlarının isimlerinin her yerde aynı olması bir dönemde yapıldığı yönünde bizde kuşku yaratmıyor. Daha önce öğrendiğimize göre Lülü, Tuğrul'un sarayında yönetici olarak bir kitabede استادالدار “Üstadü'd-dar” başkasında ise كوتوالبك “Kütval-Bek” unvanlarıyla anılıyor. Bu zamana kadar karşılaştığımız gibi 3737 numaralı kitabenin başlangıcında Farsça unsurların kullanıldığını ve 1 numaralı kitabenin ise Fars dilinde tarihlendiğini görmüştük. 4 ve 5 numaralı kitabelerde kullanılan tabir فئيد “elinde” Arapça kelimelerle oluşturulmasına rağmen tamamıyla Arapça kullanılmamış. Bu tabir Ermeni dilinden açık bir şekilde çevrilmiş ve sadece Ermeniceden geçmiş olabilir. Bunun yanı sıra “Ֆեւաւմթ” tabiri 3735 ve 3738 kitabelerde Arapça olarak علئيد yazılsa da “hfevnü” manasına geliyor. Kesin karşılığı ise فئيد ile ifade edilir. Bu örnekler kitabe metinlerinin yazımında değişik milletlere ait insanların olduğunu gösteriyor. Anadili Arapça olmayan ve metinleri Arapçaya çeviren insanlar kendi dillerinden kitabelere benzeri alışkanlıklarla izler bırakmışlar. Bu durumlardan anlaşılacağı üzere Bayburt Kalesi kitabe metinlerinde ustalar öz dillerinden Arapçaya çevirirken kendi dil mantıklarını Arapça cümlelere işlemişler. Yöneticinin ve onun emirinin değişik unvanlar kullandıklarına da dikkat edersek; kitabelerin her biri kendi yapım aşamalarını birbirlerinden bağımsız olarak genel

bir tespit yaptıkları sonucuna varabiliriz. Mesela 4 ve 5 numaralı kitabelerde kullanılan metnin bir parçasının diğerinde kullanılmasını buna örnek olarak verebiliriz. Bu nedenlerden dolayı ilk vakitlerde kitabeler daha fazlaydı, ancak duvarların bazı yerlerinin zaman içerisinde yıkılmasıyla kayboldukları ihtimali ortaya çıkıyor.

Tuğrul'un unvanına dönecek olursak, belirtmek gerekir ki, unvanlarının Arapça yazılmasının yanı sıra kendi Selçuklu ismi olan babasına ve dedesinin babasına ait Kılıç Arslan ismine rastlamamız ve "Selçukoğulları'ndan (Selçuklu soyundan)" olarak yazılması Tuğrul'un soyuna tanıklık etmektedir. Kullandığı diğer unvanlar ise Arapça unsurları barındırmasının yanında Farsça unsurları da içeriyor. Bu düşüncelerin aynısını Lülü'nün unvanlarında da görebiliriz.

Kalede Selçukluya özgü değişik belirtiler aramak beyhude olurdu.²⁷ Bunun yanında üstte de değindiğimiz gibi yapı konusunda daha özenli mimari özelliğinin olmasını isterdik. Büyüklüğünü saymazsak, erken dönem ve

²⁷Yazarın bu tespitinin aksine kale burç ve duvarları üzerine yerleştirilen, kendisinin de detaylı tasvirler yaptığı ve kakma tekniğiyle yerlerine konulan "baçiniler" (çini çanaklar) Selçuklu sanatına ait süsleme şeklidir. Bu konuda Nevin Ayduşlu şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türkler Anadolu'ya gelmeden önce de çini, tuğla, alçı ve taş malzemeye tanışıklardı. Ancak Anadolu onlara, bu malzemeleri farklı yorumlamada güç ve ilham kaynağı olmuştur. Mesela kakma tekniği küçük boyuttaki kullanım malzemelerinde uygulanıyorken birdenbire mimaride kullanılmaya başlanması, Anadolu'nun Selçukluyla birleşen güç ve heyecanından kaynaklanıyor olsa gerek. Ardından gelen beylikler de Selçuklunun heyecan ve yaratma geleneği izinde başka malzemelerle devam ettirmişlerdir."(Nevin AYDUSLU, **Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kakma Çiniler ve Günümüz Sanatından Birkaç Örnek**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 2012, sayı 29, s. 30). L. T. Guzalyan'ın bu iddiasına Abdüsselam Uluçam ise şu bilgilere değiniyor: "Kalenin değişik bölgelerine serpiştirilmiş kitabelerin malzeme ve tekniği ile duvarlar arasında bir sunilik olmadığı – yani kitabelerin sonradan konmayıp duvar yapısıyla bir bütünlük sağladığı – ve Selçuklu döneminde yapıldığı açıkça görülmektedir. Şüphesiz Guzalyan, kalede bu kadar Selçuklu kitabesi olmasaydı, tüm seyyah ve araştırmacılar gibi "muhteşem bir kale" demekten kendini alamayacaktı. Kaldı ki, savunmaya yönelik bir mimarinin çağlar boyu kalıplaşmış çerçevesi içinde etnik bir özellik aramak beyhudedir. Buna rağmen, kaleyi renklendiren çinileri, günümüze ulaşmayan sivri kemerli köşkleri ve kitabe süsleme şeritlerindeki rumi - palmet motifleriyle Selçuklu özelliğini görmemek mümkün değildir. Bayburt kalesi konumu ve Türk dönemi yapısında olduğu gibi, Selçuklu çağında da Divriği Kalesi ile ortak değerlere sahiptir. Mengüceklilerin gelininin Bayburt kalesindeki köşkünün süsleyen çinilerin benzerleri, Divriği kale mescidi ile Kemah türbelerinde yer almaktadır." (ULUÇAM, a.g.m., s. 422-423) (çeviri notu)

çağındaki benzeri yapılardan farkı olduğunu söyleyemeyiz. Bayburt yakınlarında bugüne kadar korunagelen kale kalıntıları, daha çok Doğu Ermenistan bölgesine özgü. Kale kitabelerinin diline bakarsak, yapım aşamasında yerli ve yakın bölgelerden olan sadece Ermeni ustaların yer aldığı sonucuna erişebiliriz. Ayrıca, inşaatlarda malzeme olarak daha çok taşın kullanılmasını, resmi dilin Arapça ve Farsça olarak kullanılan Doğu Ermeni bölgelerinden veya başka bölgelerden ustaların geldiğini kabul edebiliriz. Bu gibi sebeplerin yanında kale içerisinde bulunan bazilika kiliseye de bakılırsa Selçuklu dönemine ait unsurlara rastlanmıyor. Kaleyi “Selçuklu sanatı” olarak adlandırılması bakış açısına karşı, akademisyen İ. A. Orbeli’nin tümüyle belirttiği ve temellendirdiği gibi bu sanat Selçuklular tarafından değil, Selçuklularında fetihlerden sonra benimsediği yerli halkın kültürüyle yapılmış.²⁸ Bu bakış açısını doğrulayan bu küçük ayrıntı, tarafımızdan incelenen kitabeler destekler niteliğinde gösterilebilir.

Akademisyen İ. A. Orbeli’nin bana verdiği fotoğraflarla ve makale malzemelerinden olan Bayburt Kalesi el yazısı raporunu kullanmama izin vermesiyle ortaya çıkan bu sonuç onun sayesinde oldu ve ona şükranlarımı sunuyorum.

²⁸ İ. A. Orbeli. **Seldjukskoe iskusstvo. Kratkoe izlojenie doklada.** III Mezhdunarodniy kongress po iranskomu iskusstvu i arheologii, Dokladi, İzd. Akad. Nauk SSSR. M.- L., 1939, str.150 - 155.